

"והיה לכם לציצית"

קונטרס בענייני התכלת

שנה חמש עשרה

יו"ל בס"ד לקראת פרשת שלח תשפ"א
ע"י אגודת "פתיל תכלת"

שמחים אנו להגיש לציבור הרחב לקט מאמרים מפרי עטם של חשובי תלמידי החכמים, שנרתמו לכתוב בנושאים שונים הקשורים למצוות התכלת שבציצית.

ההתעניינות במצווה גדולה זו, למרות השכחה רבת השנים, הולכת וגוברת כדורנו. הדיון הציבורי בנושא זה הולך וצובר תאוצה, מאמרים רבים מתפרסמים מעל דפי העלונים השונים ובתוך כתבי העת התורניים, וספרים שלמים המוקדשים לעניין התכלת יוצאים לאור. תלמידי חכמים מחוגים שונים פונים ללימוד הנושא, מי בהכרות כללית ומי בלימוד מעמיק יותר.

אגודת פתיל תכלת שמה לה למטרה להוציא את המצווה החשובה הזאת מתוך תהום הנשייה ולגער מעליה את אבק הדורות, ואנו תקווה שחוברת קטנה זו תתרום לכך תרומה כלשהי.

לתגובות והארות:

"פתיל תכלת"

האגודה לקידום ולהפצת התכלת (ע"ר)

ת.ד. 50257, ירושלים 9150102

טל: 02-5900577

פקס: 02-9933420

info@techelet.com

“והיה לכם לציצית”

קונטרס בענייני התכלת

שנה חמש עשרה

יו"ל בס"ד לקראת פרשת שלח תשפ"א

ע"י אגודת "פתיל תכלת"

פתיל תכלת ע"ר

ת.ד. 50257 ירושלים 9150102
טל' 02-5900577 ; פקס 02-9933420

עריכה וסדר: אייל פישלר

ירושלים, תשפ"א

קוראים נכבדים!

הרוצים להשתתף בגליון הבא ולשלוח מאמרים ובירורים בענייני התכלת או תגובות למאמרים שנדפסו בגליון זה, מתבקשים לשלוח תדפיס למערכת "והיה לכם לציצית" ת.ד. 50257 ירושלים 9150102, או: info@tekhelet.com, עד ר"ח אייר תשפ"ב. המערכת תבחר בין המאמרים ותדאג לעריכתם. במידת הצורך נוכל להשתתף בהוצאות.

חברי אגודת פתיל תכלת מקדישים גליון זה

לע"נ

הרב הגאון

נחום אליעזר ב"ר איתמר רבינוביץ זצ"ל

ראש ישיבת ברכת משה במעלה אדומים

תלמיד חכם גאון, ישר דרך, מבקש דעת

איש תורה ומדע ודרך ארץ

בין יחידי הסגולה

שהבין את כל הנושאים ההלכתיים של מחקר התכלת במלואם,

ובכלל זה הצדדים הנוגעים לכימיה, ביולוגיה, ארכיאולוגיה

ועוד.

עודדנו לאורך שנים בעבודתנו במחקר התכלת

תוך דרישה לבירור עומק וסבלנות

עד לפסיקת הלכה למעשה

נלב"ע י"ב באייר תש"פ

ת.נ.צ.ב.ה.

בשעתו"מ הדפסנו מחדש את הגליונות הקודמים בכריכה קשה, בשני כרכים:
א. והיה לכם לציצית א-ט (תשס"ז-תשע"ה)
ב. משיכיר (שנה י – תשע"ו)

להזמנות לבתי כנסת ולבתי מדרש
ניתן ליצור קשר עם אגודת "פתיל תכלת" –
בדוא"ל: info@tekhelet.com, או בטלפון: 02-59000577 ; 03-6163897

תוכן העניינים

- למה נמנעו גדולים רבים מללבוש תכלת? .....ז
הרב אריה ליבוביץ
מנהל כולל סמיכה בישיבה אוניברסיטה; רב בית הכנסת צפון וודמיר, ניו יורק
- יישוב הסתירות ברמב"ם בצביעת הציצית כעין צבע הבגד
ובנפסקו החוטים ..... יח
הרב אהרן שטיינמעץ
מונסי, ניו יורק
- מראה התכלת ..... כב
הרב ישראל ראזענבערג
מח"ס תולעת יעקב; בית מדרש גבוה, לייקווד
- צורת העשייה של החוליות בהלכה ובאגדה ..... לח
הרב יחיאל מאיר
מח"ס חיים ודעת; בית מדרש הגר"א

הרב אריה ליבוביץ
מנהל כולל סמיכה בישיבה אוניברסיטה; רב בית הכנסת צפון וודמיר, ניו יורק
למה נמנעו גדולים רבים מללבוש תכלת?

הקדמה

הנה ידוע שבשנים האחרונות יש שטענו שמצאו את החילזון האמיתי [ושמו מורקס - murex], וטוענים שגם נתברר להם איך להפיק את התכלת ממנו. ואכן יש הרבה ראיות שבאמת זהו החילזון והתכלת האמיתי. אך אף על פי כן רוב הציבור אינו נוהג בזה, ואחת מן הטענות החזקות ביותר לאי הטלת ציצית עם תכלת זה, היא שכלל ישראל צריכים לצעוד אחרי עיני העדה, חכמי הדור. ואף אם יגידו על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין (דהיינו על דבר שנראה כימין שהוא שמאל, או דבר הנראה כשמאל שהוא ימין), צריך לסמוך על שיקול דעתם. כי רק גדולי ישראל מבינים כראוי את המסורה ואת רצון ה', מכח ידיעת כל התורה כולה והעמל בעסק בה. ומאחר שגדולי ישראל לא לבשו תכלת זה, גם המון העם ראוי שינהגו כמותם.

והנה ראשית ראוי להדגיש שאין זה דבר מוסכם ומוחלט שגדולי ישראל אינם לובשים את התכלת החדש, שהלא כמה גדולי ישראל נהגו להטיל את התכלת הזה בציציותיהם, וביניהם הג"ר ישראל בעלסקי זצ"ל, ויבלחט"א מו"ר הג"ר צבי שכטר שליט"א והגאון ר' זלמן נחמיה גולדברג שליט"א, ועוד הרבה. כמו כן יש מגדולי ישראל שמטילים בציצותיהם את התכלת החדש, אבל אין מפרסמים הדבר מטעמים שונים.

עם כל זה, אכן רוב מניין ובניין של גדולי ישראל בזמננו אינם משתמשים בתכלת כלל. וצריך לברר דעתם בזה. ואף שאמנם אין מקום כאן להביא את כל הראיות מרחבי הש"ס והפוסקים, לא את הראיות שהביאו המצדדים שזהו החילזון האמיתי וגם לא את הראיות שהביאו המתנגדים לו, כי כבר נשפך על עניין זה דיו רב ולא באנו לברר עם מי הצדק, אך בכל זאת נבאר במאמר שלפנינו את מיני ההתנגדות ללבישת התכלת באופן כללי (לאו דווקא ה'מורקס'), ונברר מהו המקור והיסוד של כל שיטה.

שיטת הסוברים שאין הראיות מוכרחות

ישנה סיעה מגדולי ישראל שנמנעו בהטלת התכלת החדש, מפני שסבורים הם שהמורקס אינו החילזון האמיתי, ולכן לדעתם אין שום תועלת בזה, ואף שאין מה להפסיד בהטלת התכלת, אין זו סיבה להשתמש בה, ובשם הגר"מ שטרנבוך שליט"א שמעתי שאמרו "גם אין מה להפסיד בלבישת משקפיים בלי הזכוכית ואעפ"כ בני דעת אין עושים כן".

כמו שכבר כתבנו, אין כאן המקום להביא כל ההוכחות שבאמת המורקס הוא חילזון התכלת האמיתי¹ ולעומתן את הקושיות על כך שהמורקס הוא החילזון התכלת,² לפי שכבר הרחיבו מחברי זמננו בדחיית כל הראיות לכאן ולכאן, ואכן רוב המקורות מדברי חז"ל אפשר להבינם כך או כך. לענ"ד נראה שבאופן כללי קבלת הראיות או דחייתן, כמו גם עצם ההידרשות להכרעה בנושא, תלויים בהשקפת עולמו של הפוסק (לכל הפחות במקצת), וכדלהלן.

אין לסמוך על חכמי המדע בנוגע להלכה

ככלות הכל עיקר הידיעה שהמורקס הוא החילזון מיוסד על מדע וטבע, כלומר – כימאים גילו שהוא ממש דומה לקלא אילן מבחינה כימית, וארכיאולוגים מצאו הרבה נרתיקי מורקס ממש באותם מקומות שבהם היו עושים את התכלת בימי קדם. כמו כן הוכח שצבעו קיים לעד, ועל פי הארכיאולוגיה ידוע שלא היה בזמנם שום צבע כחול אחר חוץ מקלא אילן ומורקס. כמו כן ידוע על פי חכמי הלשון (וכן מבואר בראשונים) שחילזון אינו דג אלא איזה שבלול כמו המורקס.

¹ ראה גמרא שבת (כו ע"א) שחילזון מצוי מחיפה ועד צידון וזהו מקום הימצאות המורקס. כמו כן מבואר בגמרא (שם עה ע"א) שצריך החילזון להישאר בחיים כל זמן שמוציאין ממנו את הצבע, ומוכח מפסיקתא דרב כהנא (יא, כא) שהיה לחילזון נרתיק כמו שמצוי אצל המורקס, ועוד שהגמרא (שם) מדברת על פציעת החילזון, ומשמע שצריך לפצוע הנרתיק כמו שעושים עם המורקס. וראה עוד בגמרא מגילה (ו ע"א) שהחילזון הוא ספוני טמוני חול, ומשמע שהוא חופר בחול כמו המורקס ואינו רק דג בעלמא.

² ראה גמרא שבת (עד ע"ב) שצדים אותו ברשת, ואין עושים כן במורקס. וראה בגמרא (שם עה ע"א) שהצד חילזון חייב משום צידה ולכאורה המורקס נצוד ועומד. ועיין סנהדרין (צא ע"א) שהחילזון עולה בהר, ועיין מנחות (מד ע"ב) שברייתו דומה לדג.

וכן על פי ההיסטוריה אבדן התכלת והפסקת השימוש במורקס חלו באותה תקופה תופעה שמלמדת לכאורה על הקשר בין התכלת למורקס. ואף שאמנם אצל חכמי המדע הדבר פשוט וברור שהמורקס הוא החילזון שהשתמשו בו בזמן חז"ל, מכל מקום אין זה מוסכם על דעת חכמי ישראל שבזמננו. ונראה שהמצדדים נגד המורקס סוברים שלכל הפחות בכל הנוגע להחלטה האם ואיך לקיים מצוה דאורייתא, אי אפשר לקבוע שהמציאות הייתה כך או אחרת על פי חכמי הטבע. מאידך יש הסוברים שאפשר להסתמך על מדע כדי לקבוע את המציאות, וההלכה נקבעת לפי המציאות המובנת בכלים ובידע שיש באותו דור גם אם הידע הושג באמצעות מדע חדש, וידוע שהגר"א היה סומך על בדיקה דרישה וחקירה כדי לברר שאורז הוא באמת רייז"א ולא מין אחר. ואם כן אפשר שגם בנדון התכלת אפשר לסמוך על חכמי הטבע לקבוע את המציאות שהמורקס הינו החילזון האמיתי.

וראה בקובץ תשובות (ח"א סי' ב) שכתב:

מלפני יותר ממאה שנה סבר אחד מגדולי האדמו"רים שהוא מצא את החילזון והכריזו קבל עם ועדה שאין לו ספק בדבר, והרעיש עולמות למה מתעלמים מקיום מ"ע מה"ת. אך גדולי ישראל בדורו לא הסכימו עמו, והנה כעבור ימים שונים באו חוקרים ובטלו את דבריו מכל וכל, אלא הצביעו הם על משהוא אחר שהוא החילזון. שוב אחרי תקופה יותר מאוחרת קמו אנשי מדע וטענו שכל מה שחזו עד כה שוא ותפל הוא, ורק הם היודעים ומכירים את החילזון האמיתי, ואנחנו לא נדע אם לא כעבור שנים יבואו אחרים ויבטלו גם דבריהם.

נמצא שעיקר הטעם שהגרי"ש אלישיב זצ"ל לא קיבל את התכלת החדש הוא משום שלא האמין שהראיות שמביאים על פי חכמי הטבע לא ישתנו לעולם, שהרי אין דבריהם כדברי תורה הקיימים לעולמי עולמים בלי שינוי כלל, ובהיסטוריה הוכח שבכל דור ודור הם הופכים דבריהם לגמרי מן הקצה אל הקצה, ולפיכך אין לסמוך עליהם להלכה כלל וכלל.

ואף אם נאמר שבדרך כלל אפשר לקבוע את המציאות על פי חכמי הטבע שבאותו דור, מכל מקום ברור שזה דווקא כאשר גם למדע התברר בכירור גמור

על פי מדע מדויק של חכמת הטבע, אולם בנדון התכלת חלק נכבד ביותר מהראיות מבוסס על ארכיאולוגיה, כאשר בחכמה זו מסקנות החוקרים מבוססות תמיד על השערות ולא על מדע מדויק ומוכרח, וממילא בוודאי שאי אפשר לקבוע את ההלכה על פי זה. דעה זו הביא הגאון ר' אשר וייס שליט"א בלשונו הזהב בשו"ת מנחת אשר (ח"ב סי' ג):

יודע אני שדרך חשיבה זו אכן מקובלת בתחומי מדע שונים, ובעיקר בארכיאולוגיה, שהרי בתחום זה אין אנו דנים במדע מדויק אלא בהשערות בלבד. וכאשר מוצאים ממצאים עתיקים מנסים לשער עפ"י ההגיון, הדמיון וההשערה מה שימשו ממצאים אלה. ההשערה הסבירה ביותר והמתיישבת ביותר על הלב היא המסקנה המדעית המתקבלת. אך לא כך מחשבת ההלכה, אין זו דרכה ולא זו שפתה. ההשערה אינה ראייה כלל ועיקר. וכנגד כל השערה לעולם אפשר להעלות השערות אחרות וכו' אין להשערות אלה כל משמעות במחשבת ההלכה ובדרכה של תורה.

אין לנו כח להכניס ראשנו במחלוקת בין הראשונים

טעם נוסף להימנעות כמה מגדולי ישראל מלהטיל תכלת המורקס על בגדיהם הוא שיש מחלוקות רבות בין הראשונים בענייני תכלת. כגון:

- א. נחלקו הראשונים – הרמב"ם, הראב"ד, רש"י ותוספות – כמה חוטי תכלת וכמה חוטי לבן יש להטיל על הבגד.
- ב. נחלקו הראשונים בצבע המדויק של התכלת, דעת הרמב"ם (הלכות ציצית ב, ב) שדם החילזון שחור כדיו,³ ואילו דעת רש"י בפרשת תרומה (כה, ד) שהוא בצבע ירוק, ושניהם חולקים על רוב הראשונים שהבינו מפשטות הגמרא שהוא צבע כחול כצבע הים והרקיע.⁴

³ ולכאורה אין זו הוכחה כלל שהרי הרמב"ם מדבר על צבע דם החילזון, ולא על צבע התכלת לאחר שנתערב במים ונקלט בצמר, שמפורש בדבריו במקומות אחרים שהוא כצבע הרקיע.

⁴ וראה בערוך (ח"א דף קלא ע"ב ערך חילזון) שהביא מדרש בשלח שחילזון הוא בריה שיש לו נרתק על גבו וצובעין מדמו פורפור בלויא, עיין שם. והאדמו"ר מראדין הוכיח שלא כתב הערוך "פורפור בלוי" אלא הוא הוספת המדפיס.

ג. נחלקו הראשונים אם החילזון שממנו מופק התכלת בא ממין "המותר בפיק" או ממין שאינו כשר לאכילה. דעת רבינו בחיי בפרשת תרומה (כה, ה) שלכל מצוה וצורך גבוה צריך להשתמש דווקא בדבר כשר לאכילה, וכפשוטו הגמרא בשבת (כח ע"א): "תנינא לא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד", ולכאורה עניין זה כולל גם את צבע התכלת שתכליתו מלאכת שמים.⁵ אמנם עיין נודע ביהודה (תניינא או"ח סי' ג) שמשמע ש"מלאכת שמים" שאמרו אינו כולל את צביעת התכלת: "אך לכאורה יש להוכיח להיפוך שאפילו בדבר שהיא המצוה בחזותא לא שייך בו מן המותר בפיק, דהא תכלת היה במשכן ובמקדש בפרוכת ובבגדי כהונה, והרי תכלת הוא הצבע מדם חילזון שהוא תולעת כמו שפירש רש"י בפרק חלק, ותולעת אינו מן המותר לישראל ואפילו הכי צבעו בו, אלמא דאם גוף הדבר שהוא הצמר הוא מן דבר טהור אין קפידא בצבע שנצבע בו הואיל והוא רק לחזותא, הרי מוכח דצביעה אין בו ממש".

ד. בקובץ תשובות (ח"א סי' ב) הביא שבמלאכת הצביעה נחלקו רש"י והרמב"ם, שלדעת רש"י לא היו רשאים לערב סממנים אחרים כי אם דם החילזון לבד, ולדעת הרמב"ם נותנים סממנים ביורה יחד עם דם החילזון. מחמת מחלוקות רבות אלו, יש מן הגדולים שנמנעו מלהטיל תכלת בבגדים, ולדעתם אין בכוחנו להכריע במחלוקות שבין גדולי הראשונים. וראה בדברי הגאון ר' יהושע מקוטנא בספרו ישועות מלכו (סי' א-ג) שכתב "מי יכריע בזמן הזה" בין רש"י והרמב"ם. ולכאורה טענה זו צריכה עיון, שהרי כך היא דרכה של תורה שנחלקו הראשונים בהרבה דברים, ועלינו לברר ההלכה איך לעשות. ועיין בשו"ת אגרות משה (יורה דעה ח"א סי' קא) שכתב:

ואף אם הכרעתו לפעמים נגד איזה גאונים מרבותינו האחרונים מה בכך, הא ודאי שרשאין אף אנו לחלוק על האחרונים, וגם לפעמים על איזה

⁵ אף שרבינו בחיי שם מדבר על עורות תחשים, וייתכן שגם לשיטתו יש חילוק בין עורות תחשים שיועדו למשכן שנחשבים "מלאכת שמים" לבין תכלת שאמנם זה עבודת ה' אבל אינה כלולה בהגדרה "מלאכת שמים".

ראשונים כשיש ראיות נכונות, והעיקר גם בטעמים נכונים. ועל כיוצא בזה אמרו אין לדיין אלא מה שעניו רואות כמפורש בבבא בתרא דף קל"א עיין שם ברשב"ם, כיון שאינו נגד הפוסקים המפורסמים בעלי השו"ע שנתקבלו בכל מדינותינו, ועל כיוצא בזה נאמר מקום הניחו להתגדר בו, וכרוב תשובות האחרונים שמכריעין בחדושים כמה דינים למעשה. הרי שהתיר לפעמים לחלוק על דברי הראשונים, וכל שכן להכריע ביניהם. ובפרט כאן שהראשונים לא היו יודעים בבירור מהו החילזון ופירשו לפי השערתם, ואם יש לנו ראיות על החילזון – דבר זה עצמו יכריע הרבה מחלוקת.

שיטת הסוברים שאין להטיל תכלת בזמן הזה בכל עניין

ישנה סיעה נוספת של גדולי ישראל הסוברים שאין ללבוש תכלת אפילו אם מוכרח בראיות מוצקות שהמורקס הוא החילזון והתכלת האמיתי. וזו מחמת שני טעמים: א. אנו צריכים מסורת על תכלת, והיות שאין לנו מסורת לא יועילו ראיות אפילו אם הן מוכרחות. ב. נגזר על מצות התכלת שתיעקר עד ימות המשיח.

להלן נרחיב קצת היריעה בטעמים אלו.

מסורת

ראש וראשון בסיעה זו הוא בעל בית הלוי. ומקובל במשפחת סולובייצ'יק, שבזמן שהרבי מראדזין גילה את התכלת ופרסם כל ראיותיו, אמר הבית הלוי שאין ללבוש תכלת זה מאחר שאין לנו מסורה על הדבר. אולם יש נוסחאות שונות מה הייתה בדיוק טענתו של הבית הלוי. בשיעורים לזכר אבא מארי ז"ל (מאמר שני סוגי מסורת עמ' רמט) כתב הגרי"ד סאלאווייצ'יק (נינו של הבית הלוי):

רב יוסף דוב טען כנגד ואמר שאין ראיות וסברות יכולות להוכיח שום דבר במילי דשייכי למסורת של שאל אביך ויגדך. שם אין הסברא מכריעה כי אם המסורה עצמה. כך ראו אבות וכך היו נוהגים וכך צריכים לנהוג.

אמנם, בספר עין התכלת (דף קצא, בהקדמה), הביא הרבי מראדזין את טענת הבית הלוי בסגנון אחר לגמרי, וכתב שם:

אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מאת שפסקה התכלת מישראל, ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החילזון והתכלת, אף שהוא בכל הסימנים שסימנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות, לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאותו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה.

כלומר, לדעת הרבי מראדזין, הבית הלוי לא סבר שצריך מסורת על התכלת, אלא שאם אין שום טעם ידוע מדוע לא לבשוהו בכל שנים אלו, על אף שהחילזון היה קיים וצורת הפקת צבעו הייתה גם היא ידועה, אם כן מכך שלבישת התכלת פסקה אדרבה יש לנו מסורת שאין זה החילזון האמיתי. וכיוון שהדג ש"מצא" הרבי מראדזין היה תמיד בנמצא, וגם היה ידוע איך להפיק את הצבע מתוכו, ואף על פי כן לא השתמשו בו לתכלת, נמצא שיש מסורה שאין זה החילזון וממילא שאין ללובשו.

ונפקא מינה גדולה יש בין שתי הנוסחאות הנזכרות, משום שצורת הפקת התכלת מהחילזון "החדש", המורקס, לא הייתה ידועה כל השנים, וממילא לפי ביאור הרבי מראדזין בשיטת הבית הלוי אין כאן מסורת שלא ללובשו. ומעין זה כבר העיר הגרי"ש אלישיב זצ"ל (שם) שכתב: "ואנא לא ידענא מה עם ההמצאה אשר המציאו חוקרי זמנינו אם גם עליה חל הטענה הנ"ל", עיי"ש.

ולעצם הטענה שצריך מסורת לעניין זה, יש לציין שמשמע מתשובות המהרי"ל (החדשות, סי' ה) שאין שום צורך במסורת למצות תכלת, שהרי כתב שאין לובשים בגד פשתן אף שאין לנו תכלת וכל החוטים יכולים להיות מפשתן, משום ששמה יחזרו ללבוש תכלת בקרוב, ומבואר מדבריו שיש אפשרות לחזרת התכלת אף בלי מסורת.

התכלת נגנו עד ימות המשיח

יש סוברים שנגזר מן שמיא שלא נוכל לקיים מצות תכלת עד ימות המשיח, והביאו ראיה לזה ממה שאמרו במדרש (במדבר רבה [וילנא], פרשת שלח, יז): "ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנו", וביארו שמשמעות הלשון "נגנו" היא שהקב"ה גנו את התכלת ואין רצונו שתתגלה. וכן אמרו בספרי (שנר, ד"ה דבר אחר) שהחלזון "נגנו לצדיקים לעתיד לבא". גם האריז"ל (שער הכוונות, ענין ציצית, דרוש ד דף ו ע"א) כתב שדין תכלת נהג בזמן שבית המקדש היה קיים, ובזמן הזה אין לנו כח שייעשו על ידינו התיקונים שנעשו בזמן המקדש בלבישת התכלת. ובשו"ע (או"ח סי' ט סע' ב) נפסק: "ציצית של פשתים או של צמר רחלים פוטרים בכל מיני בגדים, חוץ משל פשתים לצמר או של צמר לפשתים בזמן הזה דליכא תכלת מפני שהם כלאים", וכתב עלזה הגר"א בביאורו (שם): "ענין מד"ר פ' שלח ועכשיו אין לנו אלא לבן כו'". כלומר הגר"א סבר שמאמר חז"ל זה שהתכלת נגנו מתבטא הלכה למעשה. וראה בישועות מלכו (שם) שלדעתו כבר הוחזק אצל ישראל זה יותר מאלף שנה שנגנו התכלת, ופשוט לשון הספרי בפרשת ברכה, ומדרשו של האריז"ל מסכים לזה שאין תכלת אלא בזמן בית המקדש.⁶

⁶ בתשובות והנהגות (ח"א סי' כו) העיר הגר"מ שטרנבוך, שלא מסתבר שדווקא בדור זה שאין הסתר כמוהו תתגלה התכלת. ולא הבנתי דבריו, דמה עניין חשכת הגלות למציאתו של החילזון. וכתב לי ידידי הר' יחזקאל סגל שליט"א לבאר כוונתו כי היות שעיקר עניין התכלת הוא מה שדומה לרקיע וכו', כלומר שעל ידי זה יזיכרו בהתגלות כבוד ה', לכן בזמן האמוראים שזכו לגילו כבודו בגילוי גדול היה אז עדיין נמשך מצוות התכלת, אבל משגילוי כבודו נמצא בהסתר תוך הסתר הפסדנו גם את התכלת שעניינה לבטא את גילוי כבודו על ידי שמרמזת לרקיע וכו', ומאחר שנגנו התכלת מחמת חשכת הגלות אין מן הסברא שיתגלה דווקא כשמחשיך יותר. כך הוא תו"ד. אולם עדיין יש להעיר, דאדרבה ככל שמתקרבים לגאולה כן יש התנוצצות מהגאולה העתידה, וייתכן שאדרבה זהו הזמן הראוי, וכידוע שהאור מפציע מתוך החשכה הגדולה יותר. והעיר הר' ישראל ברקין שליט"א שגם היה יכול לטעון שלא מסתבר שבדור שפל כזה נזכה לאור התורה כל כך עד כדי שיתרבו ספסלי בית המדרש בכפלי כפליים מכמו שהיה בדורות הקודמים, וגם שיזכו להדפיס כמה וכמה ספרי ראשונים מכת"י וכו', אלא ראינו שכן זכינו לדברים אלו, והוא הדין שזכינו לגילוי החילזון והתכלת.

אולם טענה זו צריכה עיון רב, שהרי על פי הידוע התכלת היתה מצויה בזמן האמוראים ואף בזמן רבנן סבוראי,⁷ כלומר יותר מחמש מאות שנה לאחר חורבן הבית. וגם הרי"ף והרא"ש, שבדרך כלל אינם עוסקים בהלכתא למשיחא, פסקו שניהם כל הלכות תכלת, ומשמע שהבינו שאין ענייני תכלת נוגעים דווקא לימות המשיח, אלא כל זמן שיהיה מצוי חייבים להטילו בבגד גם קודם ביאת המשיח. ואין להוכיח מלשון "נגנז", שכן אפשר לפרש שהכוונה שלא היה במצוי במציאות, אבל לאו דווקא שנגנז בכוונה עד ביאת גואל צדק. ואף לשון הספרי שהתכלת "גנז לצדיקים לעתיד לבא" אינו מוכיח דבר, שהרי בזמן שסידרו את הספרי עדיין היה להם תכלת. ובעניין מה שמצינו בדברי האריז"ל, עיין שו"ת וישב הים להגר"י הלל (סי' כ) שכתב באופן כללי על הכרעות מתוך דברי האריז"ל בזה הלשון: "רק אם אומר להדיא בדרך הוראה שכן צריך לנהוג אז ודאי נכון וטוב לחוש וליזהר לקיים דבריו".

וראה עוד ביצועות מלכו (שם) שלא רצה להצטרף למצדדים בלבישת התכלת, אך גם לא למתנגדים, ובתוך דבריו דחה את הראיה מהלשון "נגנז" וכן מדברי האריז"ל באופן אחר ממה שכתבנו, עיי"ש.

שיטת הסוברים שלמרות כל הראיות אין להטיל תכלת מסיבות חיצוניות

ישנם מחכמי ישראל שקיבלו כל הראיות בדבר נכונות המציאות שהמורקס הוא החילזון, אך אינם רוצים להטיל בבגדיהם את התכלת מטעמים חיצוניים. ויש בזה סיבות שונות:

הדיין המפורסם רמ"מ שפרן שליט"א (מבני ברק), כתב בעניין זה:

הראיות שמביאים לזיהוי התכלת המקובל היום כחילזון התכלת שבזמן חז"ל, נראין הדברים נכונים שזוהי תכלת של תורה, והדברים משכנעים

⁷ עיין מנחות מג ע"א: "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי", כלומר שבזמן רב אחאי עדיין היה להם תכלת, ועיין תוספות זבחים ק ע"ב שהוא רב אחאי שהיה מרבנן סבוראי. ורק בזמן הראשונים מצינו לראשונה שכתבו שלא היה להם תכלת (עיין שו"ת הרמב"ם סי' קלח, ובתוספות מנחות לח ע"ב וברא"ש מנחות הלכות ציצית סי' ט). [ובישועות מלכו סי' ג משמע שהאמוראים סיעו לגונזו מחמת הסכנה שבתכלת, אחר שנפסק להלכה בזמנם שהלבן והתכלת אינם מעכבין זה את זה, ובזמן רבנן סבוראי עדיין נשאר מהתקופה שקדמה.]

ומדברים בעד עצמם. וטעם רוב גדולי ישראל שאינם משתמשים בזה אינו משום שמפקפקים באמיתת העניין, אלא משום שבמאתיים שנה האחרונות נקבע כהרגשה פנימית שלא משנים דברים גם אם מן הדין היה צריך להנהיגם או לשנותם, וזה כהגנה נגד מהרסים המנסים לשנות ולהתאים וכו', ועד כדי כך נקבע עקרון זה שיש כח בדעת תורה זה לעקור דבר מן התורה כמו מצות תכלת. הכלל, שגם שינוי לטובה רואים חכמי התורה לתחילת פירצה שאחריה מי ישורנו. ודבר זה הוא בבחינת יכולים חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה. ואף שהיו מהגדולים שנהגו בתכלת ראדזין כמו שידוע מהמהרש"ם ועוד, הם לא עשו כן אלא לעצמם בצינעא אך לא הנהיגו כן לציבור.

ומעניין שהמשיך וכתב שבקהילות חדשות יכולים לקבוע מנהגים חדשים, ולכן בציבור הדתי לאומי שהוא "קהילה חדשה" שפיר מחזיקים במצוה זו!

סיבה אחרת להימנעות רבים מהטלת תכלת המורקס שמעתי מהגר"י בעלסקי זצ"ל, והיא כי מאחר שנתקבל התכלת אצל הרבה מבני הציבור הדתי לאומי, מובן הדבר שאין בני תורה מהציבור החרדי רוצים ללבושו בפרהסיא, שהרי אם יעשו כן יהיה נראה בעיני המון העם שהם מצטרפים לציבור אחר מהציבור אליו היו מיוחסים עד אז, ואינם רוצים בזה. אולם מטעם זה היה להם ללבוש בצינעא (וכן עשה הרב בעלסקי בעצמו כידוע). וקשה לקבל דבר כזה, שאלו החרדים לדבר ה' יבטלו מצוטת עשה דאורייתא מסיבה "פוליטית", ואדרבה, מצינו הרבה אנשים מהעולם החרדי המטילים תכלת בבגדיהם, ורובא דרובא של העולם הדתי לאומי (כל שכן בארצות הברית) עדיין אינם מטילין תכלת.⁸

סיבה נוספת להימנעות מהטלת תכלת המורקס, כתב מו"ר הגר"צ שכטר שליט"א בספר גינת אגוז (סי' ב אות ו) והיא מה שאומרים בשם הג"ר יצחק אלחנן זצ"ל שאף שהיה סבור שהתכלת של האדמו"ר מראדזין היה בה ממש, מכל מקום נמנע מלהשתמש בה מטעמים פוליטיים (ונראה שכוונתו שלא רצה

⁸ ושמעתי מקרוב משפחה של הג"ר בעלסקי זצ"ל שבסוף ימיו לא היה מצניע את התכלת וגם הורה למקצת תלמידיו להטיל תכלת בטלית גדול (אף שהוא עצמו הטיל תכלת רק בטלית קטן).

לעשות דבר חדש וזר בזמן שהיו לוחמים עם הרפורמים, שמא לא יקבלו את דבריו כי בזמנם הייתה נראית הנהגה זו כזרה בעיני העם). וכתב על זה מו"ר: "הוא דבר תמוה מאוד, דהלא אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה', ואיך הותר לאדם לעבור אפילו על ספק לאו דבל תגרע מטעמים פוליטיים". ומלבד הסיבות הנ"ל יש שחששו שיש בהנהגה כזו סרך איסור, ראה בתשובות והנהגות (ח"א סי' כו):

‘וחוששני דמי שלובש בקהילה שלנו שלא נהגו להחמיר כן, כשהוא משנה עובר בלא תתגודדו, שאף על פי שאין קפידא שכשהוא צבוע בקלא אילן, מכל מקום כיון שידוע שעושה לשם מצות תכלת, ודלא כמנהג, יש לחוש ללא תתגודדו, ועיין במ"ב קל"א (ס"ק ו) שאם נופלין בימין והוא בשמאל עובר בלא תתגודדו, וכל שכן כאן דנראה לאנשי הקהלה כאן מזור ליחיד לנהוג שלא כדעת הסכמת הפוסקים, אסור לו לעשות כן, ואנשי ראדזין בקהילתם מותר, אבל כאן שלא שמעו מעולם על ציצית בצבע תכלת, לא נניח לאיזה מתחסד ללבוש כן בשעה שאינו אפילו מסורת אבותיו. כלומר הגר"מ שטרנבוך חושש ללאו דלא תתגודדו. אמנם זהו לכאורה רק לשיטתו שאינו ברור שהתכלת שבזמננו הוא האמיתי, אבל אלו שמקבלים הדבר שמצאנו החילזון – פשוט שאין כאן לא תתגודדו, וכן שמעתי ממו"ר הגרצ"ש שליט"א, דאטו מי שיש לו ד' מינים בסוכות, ואחרים אין להם ד' מינים, עובר בלא תתגודדו כשיקיים מצוה דאורייתא במקום שאין אחרים מקיימים אותו?!

סיכום

אף שלא הרחבנו בעניין של זיהוי התכלת בזמננו, ניסינו לברר טעמים שונים שמחמתם נמנעו רבים מחכמי הדור וגדולי ישראל מלהטיל תכלת בבגדיהם. ואף שיש טעמים רבים מאד, ביררנו שאפשר לחלקם לשלוש טענות מרכזיות: אלו שאינם מאמינים שאפשר שיימצא התכלת, אלו שאינם מאמינים שבאמת מצאו התכלת, ואלו שמאמינים שנמצא התכלת האמיתי אך אף על פי כן אין מטילים אותו בבגדיהם מטעמים שונים.

הרב הרב אהרן שטיינמנען
מונסי, ניו יורק

יישוב הסתירות ברמב"ם

בצביעת הציצית כעין צבע הבגד ובנפסקו החוטים

הסתירות והקושיות בדברי הרמב"ם

כתב הרמב"ם בפרק ב מהלכות ציצית הלכה ח: "טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונים, עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה, אם ירוקה ירוקין ואם אדומה אדומין. היתה כולה תכלת, עושה לבן שלה משאר צבעונים חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת, וכורך על הכל חוט אחד תכלת כדרך שעושה בשאר ציציות שאינן צבועין".

וזו לשון הטור או"ח סימן ט: "וכתב הרמב"ם שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית, אם הוא אדום יעשה הציצית אדום ואם הוא ירוק יעשה הציצית ירוק. וכן פירש רש"י. ור"י פירש שאינו צריך".

והקשה הרב מהר"י אבן חביב, הביאו הבית יוסף שם, מדברי הרמב"ם בפרק א הלכה א, זו לשונו: "ענף שעושין על כנף הבגד ממין הבגד הוא הנקרא ציצית מפני שהוא דומה לציצית הראש, שנאמר 'ויקחני בציצית ראשי'. וזה הענף הוא הנקרא לבן מפני שאין אנו מצווין לצבעו". הרי חזינן להדיא שאין בלבן שום עניין של צביעה, שהרי פירש הרמב"ם שלכך נקרא לבן – לא משום איזו קפידה על הצבע לבן, אלא משום אי קפידה על הצבע נקרא כן. ולהכי פירש המהריב"ח בדעת הרמב"ם שלא כטור, אלא שאף לדעת הרמב"ם אין קפידה שיהיו הציצית כעין הבגד, ובדברי הרמב"ם בפרק ב יש לפרש שכוונתו שבשאר בגדים מותר לעשות הציצית באיזה צבע שרוצה, כגון כעין הבגד, מה שאין כן בבגד שכולו תכלת שאסור לעשות הלבן כעין הבגד. ועיקר הלכה זו לא נכתבה אלא משום סופה.

וכתב הבית יוסף שזה דחוק בלשון הרמב"ם. והוא יישב הרמב"ם לדעת הטור, שכוונת הרמב"ם בדבריו בפרק א "שאיין אנו מצווין לצבעו" היינו שאין אנו

מצווין לצבעו תכלת, אבל כעין הבגד חייבין לצבעו, עיי"ש בדבריו. וזה דחוק מאד.

ועוד יש להקשות על הרמב"ם, שכל המעיין בדברי הרמב"ם בהלכות ציצית רואה, שסידר הרמב"ם משנתו בסדר זה, פרק א כולל כללות מצות ציצית ואופן הקשירה, פרק ב עוסק בהלכות תכלת, ופרק ג עוסק בעניין המחייבים במצות ציצית, דהיינו באילו בגדים, באיזה זמן, ובאילו אנשים יש חיוב ציצית. ואם כן קשה, למה בחר הרמב"ם לכתוב הלכה זו של 'ציצית כעין הבגד' בפרק ב הדן בהלכות תכלת בפרט, ולא כתבה בפרק א ביחד עם שאר הלכות לבן?

עוד יש להקשות סתירה בדברי הרמב"ם, דבפרק א הלכה ד כתב: "התכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת. כיצד, הרי שאין לו תכלת עושה לבן לבדו. וכן אם עשה לבן ותכלת, ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר תכלת לבדו, כשר". ובפרק א הלכה יח כתב: "וכן אם נתמעטו חוטי הציצית, אפילו לא נשאר מהן אלא כדי עניבה, כשירה". הרי לפנינו סתירה בדבריו, דבריש הפרק כתב שאף אם נתמעט עד הכנף כשר, ובסוף הפרק כתב שצריך שישתייר מהן כדי עניבה. וכן הקשה הכסף משנה עיי"ש.

עוד קשה על הרמב"ם בריש הפרק, מה הכריחו לפרש הא דהלבן אינו מעכב את התכלת בכי האי גוונא שעשה לבן ותכלת ונפסק התכלת, ולא פירש כפשוטו במי שאין לו לבן שיעשה תכלת לבדו, כמו שפירש הא דהתכלת אינו מעכב את הלבן, שעושה לבן לבדו?

יישוב הסתירות – מצות התכלת לכורכה על מין כנף

ונראה לבאר, דהנה שיטתו בצורת המצוה כתבה הרמב"ם בפרק א הלכה ב: "ולוקחין חוט של צמר שנצבע כעין הרקיע וכורכין אותו על הענף, וחוט זה הוא הנקרא תכלת". הרי דעתו שכל הציווי של תכלת הוא לכרכו על הלבן. ולאור זה יש לדון בדין שבפרק ב הלכה ח שצריך לעשות חוטי ציצית כעין צבע הבגד, האם זה דין בלבן שצריך להיות כעין הבגד, או שמא זה דין בתכלת שחוט של תכלת צריך לכרכו על חוטים שהן כעין הבגד. והנה מקור הדין של כעין הבגד נלמד מהפסוק "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" שדרשו בגמרא מנחות לח

ע"א "הכנף – מין כנף", שלדעת הרמב"ם מין כנף קאי על הצביעה של הציצית שתהא כעין הצביעה של הבגד. ואם כן מסתבר שאין זה דין בלבן, שהרי התורה לא כתבה הכנף בראש הפרשה במילים "ועשו להם ציצית" אצל מצות לבן, ודווקא אצל מצות תכלת כתיב "הכנף".

ולפי זה מיושב למה הרמב"ם כתב דין זה של מין כנף בפרק ב, שעניינו שם אצל מצות תכלת לפרש איך לעשות מצות תכלת, שזה על ידי כריכתה על חוטים של מין כנף.

ובזה יש ליישב גם כן הסתירה שהקשה המהריב"ח. דבפרק א כתב שנקרא לבן מפני שאין אנו מצוין לצבעו, ובאמת מחמת מצות לבן אין מצוה לצבעו. אבל בפרק ב כשבא לפרש איך לקיים מצות תכלת, שם כתב שחייב לעשות חוטי הענף כעין הבגד. כדי לקיים מצות תכלת כהלכתו, על ציצית של מין כנף.

ויש ליישב ביסוד זה גם דברי הרמב"ם בפרק א הלכה ד, שפירש הא דהלבן אינו מעכב את התכלת באופן מחודש, שמייירי במי שנפסק הלבן, ולא כפשוטו במי שאין לו לבן.

שהרי לפי דברינו, שבמצות לבן אין קפידה אם הציצית לבנים או צבועים, יש לומר שאף אם הם תכלת אין קפידה, ויכולים לקיים מצות לבן בחוטי תכלת, ונקרא לבן רק משום שאין אנו מצוין לצבעו אבל אינם מאבדים את השם 'לבן' אם נצבעו. ואם כן מי שאין לו אלא תכלת, שפיר יכול לקיים בחוטים הללו מצות לבן, אלא שמצות תכלת אי אפשר לו לקיים שהרי אינו יכול לכרוך תכלת על מין כנף. ואם כן האופן היחיד שאפשר לקיים מצות תכלת בלי לקיים מצות לבן שייך רק אם עשה לבן וכרך עליהם תכלת ואחר כך נפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת. דהיינו שעשה תכלת כהלכתו, ואחר כך נפסק הלבן, דווקא אז מקיים מצות תכלת.

ובזה מיושבת גם הסתירה שהקשה הכסף משנה על הרמב"ם. דבהלכה ד מיירי הרמב"ם במי שנפסקו לו החוטי לבן עד כדי שאינו יכול לקיים בהם מצות לבן, ועל זה כתב שמכל מקום מקיים מצות תכלת. ובהלכה יח מיירי בעניין אחר לגמרי, במי שנתמעט לו מקצת החוט ונשתייר כדי עניבה, שמקיים בזה גם מצות לבן וגם מצות תכלת, על ידי אותו מקצת שנשתייר.

הבנת הרמב"ם בסוגיית גרדומין

הגמרא מנחות דף לח דנה אם משנת "התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת" אתיא כשיטת רבי, שסבירא ליה שמעכבין זה את זה. ושם בעמוד ב תירץ רבא דשייך לאוקמיה אליבא דרבי, והא דאין מעכבין מיירי כשהניח לבן ותכלת ו"לא נצרכה אלא לגרדומין, דאי איגרדם תכלת וקאי לבן, ואי איגרדם לבן וקאי תכלת, לית לן בה. דאמרי בני ר' חייא גרדומי תכלת כשרין וגרדומי אזור כשרין. וכמה שיעור גרדומין? אמר בר המדורי אמר שמואל: כדי לענבן".

והנה לעיל ביארנו דהא דפסק הרמב"ם "נפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר תכלת לבדו כשר" אין זה משום דין גרדומין, אלא משום דין שהלבן אינו מעכב את התכלת, ובאמת אינו מקיים מצות לבן. ואם כן דין זה שייך רק לשיטת רבנן שאכן אינן מעכבין, אבל לרבי צריך לפרש טעם אחר שהכשירו, וזה מדין גרדומין. ועל כרחק שהגמרא מיירי שממין דאיגרדם נשאר כדי עניבה, דאי לא תימא הכי פסול הוא אליבא דרבי, שהרי הרמב"ם הכשיר בנפסק הלבן רק מדין 'אין מעכבין' ולא מדין 'גרדומין' כמו שביארנו לעיל. ואם כן קשה הא דמשמע מהרמב"ם בפרק א הלכה יח שכשר אף אם נשאר כדי עניבה כל החוטים, שהרי מגמרא זו משמע שרק באיגרדם ממין אחד כשר, ומין האחר צריך להישאר שלם. ויש לומר דסבירא ליה להרמב"ם, שדין זה שצריך מין אחד שלם הוא רק לפי ההוה אמינא דגמרא דדחקינן ליישב המשנה אליבא דרבי. וכיוון שלהלכה לא פסק הרמב"ם כרבי אלא כרבנן, נשארה ההלכה כפשטות לשונם דבני ר' חייא, דגרדומי תכלת כשרין, כמו שכתב הרא"ש שקאי על כל הד' חוטים.

ואולי יש לומר שזה באמת תלוי במחלוקת רבי ורבנן. דלרבי כיוון שמעכבין זה את זה, כשר רק כשאיגרדם מין אחד, שאז נקרא שיירי מצוה. אבל כשאיגרדם שני מינים נקרא שיירי שיריים. מה שאין כן לרבנן שאין מעכבין זה את זה, אף כשאיגרדם כל החוטים עדיין מקרי שיריים.

הרב ישראל ראזענבערג
מח"ס תולעת יעקב; בית מדרש גבוה, לייקווד

מראה התכלת

איתא בגמרא (מנחות מג ע"א): "תניא היה רבי מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר (שמות כד, י) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר, וכתוב (יחזקאל א, כו) כמראה אבן ספיר דמות כסא".

ידוע מה שכתבו ראשונים רבים בפירוש שצבע התכלת הוא בלא"ה, ונלמד מגמרא הנ"ל שדומה לים ולרקיע. ולכן ליכא לספוקי אם תכלת הוא בלא"ה וקצת גרי"ן, וכל הדומה לזה, דהא הרקיע הוא בלא"ה סתם וכמעט לא בנמצא שיהיה נטייה אחר ברקיע בטהרו רק בלא"ה זך, וכל זה נראה פשוט.

רק מה שיש לשים לב הוא מה שידוע שבכל מראה יש כמה מדרגות מאותו מראה גופא, ומצינו בראשונים במראה התכלת למצות ציצית גופא לשונות חלוקים, שיש מהם דמשמע שהוא בלא"ה עמוק, ויש שמשמע שהוא תכלת בהיר. ולכן יש לעיין אם יש במראה התכלת מדרגה מיוחדת שמעכבת לקיום מצות תכלת, או שכל מראה תכלת בין עמוק בין בהיר כשר.

מראה שני

בגמרא מנחות (מב ע"ב) איתא: "כתנאי: טעימה פסולה משום שנאמר כליל תכלת דברי ר' חנינא בן גמליאל; ר' יוחנן בן דהבאי אומר אפילו מראה שני שבה כשר משום שנאמר ושני תולעת". וכתב רש"י: "כל תכלת בעינן שיהא כל עיקר מראה החלזון בצמר, שלא יהא דבר אחר צבוע בה מתחילתה".

ועיין בחידושים המיוחסים לרשב"א שמתוך דבריו נתבאר יפה פירוש רש"י, וזו לשונו: "אלא בעינן שלא יצבעו בו דבר קודם, מפני שהראשון שצובעין בו נוטל עיקר מיצוי החלזון ומה שנשאר הוא דיהה ממנו ואין לו עיקר מראה יפה כמו החלזון... אבל מפני שאפשר שנוטל עיקר מראה הצבע והנשאר אחריו לא יתן צבע יפה כל כך, לפיכך אמרו טעימה פסלה".

ומדברי הרשב"א אלו יש שרצו להביא ראייה שיש דרגה מסוימת בצבע תכלת המעכבת, דהא מה שפסל מראה שני משום שצבעו תכלת דיהה, ואם כן הוא הדין אם התכלת דיהה מתחילתו שיהיה פסול.

ולפי זה יהיה תכלת דיהה פסול להלכה, דכשיטת רש"י איתא בפירוש הראב"ד והר"ש (ספרא מצורע פרשה א, טו), וכן נראה מהעיטור (הל' ציצית שער א, א), נמוקי יוסף, ומהר"ז בינג"א. והגם שתוספות חולקים על רש"י, וכן משמע מהרמב"ם (הל' ציצית ב, ג), וערכי תנאים ואמוראים (לרבו של הרוקח ערך יוחנן בן דהבאי), וכן משמע ברבינו גרשם. להלכה לכאורה בוודאי יש להחמיר כשיטת רש"י וכל הראשונים דעימיה.

אבל באמת נראה שאין כוונת הרשב"א לעניין זה כלל, ונבאר בס"ד. אך קודם כל יש להקדים דאפילו אם נאמר שזוהי כוונת הגמרא לפירוש הרשב"א, יוצא שעל כל פנים שיטת תוספות, הרמב"ם ערכי תנאים ואמוראים ורבינו גרשם דליכא דרגה מסוימת בצבע תכלת הנצרכת לקיום המצוה, **ודבר זה מוכרח וברור**¹. ולפי זה יהיה מחלוקת ראשונים אם יש דרגת צבע מסוימת המעכבת למצות תכלת.

והשתא נחזור לביאור הנ"ל בדברי הרשב"א. והנה לפי הפירוש הנ"ל, יסוד המחלוקת בגמרא אי צבע שני כשר או לא הוא אי צבע דיהה כשר למצות תכלת או לא. ואם כן עיקר חסר מן הספר, דלא הוזכר עניין זה כלל – לא בגמרא ולא בראשונים – רק תיבה אחת בחידושי הרשב"א, ושם כתב עוד לשונות שאינו צבע יפה וכד' וכלל לא הדגיש נקודה זו העיקרית.

ועוד תמוה: וכי גמרא זו בשיטת ר' שמעון הדורש טעמא דקרא קא אזלא – שמכיוון דמשמע מהדרש שצבע דיהה פסול, אם כן הוא הדין אם היה דיהה מתחילתה² יהיה פסול הגם שאין זה נלמד מדרש הקרא! ?

¹ אבל כל זה אם יש מראשונים אלו שסבירא להו שתכלת יכול או צריך להיות תכלת עמוק. אבל אם סבירא להו שאינו צריך להיות עמוק, אז אין ראייה אלא שדיחה מסתם תכלת שאינו עמוק כשר, אבל שצבע תכלת עמוק כשר אין ראייה.

² כגון בחלזון חולה וכד'.

ועוד שעצם משמעות הדרש מכליל תכלת לא משמע הכי, דהא רש"י כתב ביאור הדרש שיהא כל עיקר מראה החלזון בהציצית, ואין שום משמעות הכא כלל להצרכת דרגה מסויימת למצות תכלת, רק שיהא עיקר המראה של החלזון בהציצית, ולא בא הכתוב לדקדק בעיקר המראה.

והנראה פשוט בכוונת רש"י והרשב"א, שהתורה עשתה מעלה במצות תכלת שאין להשתמש לצרכה רק מהמובחר, וכמו שמצינו במצות הדלקת המנורה שאין להשתמש לשמן המנורה רק משמן זית זך דהיינו מהטיפה הראשונה, ואפילו אם יצא בראשונה שמן שאינו מן המובחר ממש גם כן כשר, וכן איפכא אם יצא שמן מובחר אחר כך גם כן פסול, שלא חילקה התורה, דמכיון שסתם שמן בראשונה הוא מהמובחר, אותו חייבה התורה, כמבואר במשנה במנחות (פו ע"א) השני שבראשון והראשון שבשני, עי"ש. וכן כאן המובחר הוא הצבע שנצבע בו בראשונה דצביעה ראשונה נוטל עיקר הכח של דם החלזון, וצביעה שנייה ממילא דיהה מהראשונה. ומה שחייבה התורה, הוא הצבע המובחר שנמצא בחלזון ולא חייבה התורה כלל דרגה מסויימת למצות תכלת.

ובאמת נראה ראייה מרש"י והרשב"א ודעימיה להיפך, שמכיון שנצרך לימוד מיוחד לפסול מראה שני, הגם שהוא מראה דיהה, על כרחך שצבע דיהה אינו פסול, ורק מחמת שאין זה מן המובחר פסול.

ולפי זה אין מחלוקת רש"י ותוספות אי צבע דיהה כשר, ולכולי עלמא כשר.

שיטת הרמב"ם

הגמרא (מנחות מב ע"ב – מג ע"א) הביאה שני אופנים של בדיקה כדי להבחין אם הפתיל צבוע בתכלת או בקלא אילן, ואיתמר עלה: "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני דרב אחאי. בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה (- דהיינו באופן אחד) ואיפרד חזותיה, בדרב אויא (- באופן השני) ואישתנאי למעליותא. סבר למיפסלה. אמר להו רב אחאי: אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא? ! אלא שמע מינה שמועתא אהדדי איתמר: היכא דבדקנא בדרב יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה – כשרה; איפרד חזותיה, בדקינן לה בדרב אויא בחמירא ארכסא – אישתני למעליותא כשרה לגריעותא פסולה".

הנה רש"י כתב (בד"ה ונפרד חזותא) "נתקלקל המראה פסולה", ולפי זה ליכא ראייה מכאן לענייננו.
 אבל עיין ברמב"ם (הלכות ציצית ב, ה) שכתב: "אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה, ואם כהתה לוקחין... ורואין אותה אם כהתה ממה שהיתה פסולה, ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם האפייה כשרה", ולא כתב הרמב"ם תנאי שצריך לחזור לשחרות שהיתה מתחילה, ומבואר מזה שהגם שאם היה תכלת עמוק מקודם והשתא לא הוה כמותו ורק הוא קצת יותר עמוק מקודם האפייה עדיין כשר. וכן ממה שלא כתב שאם הושחרה יותר מדי פסול, מבואר גם להיפך – שאם היה אחר כך עמוק יותר ממה שהיה מתחילה כשר. ועיין לקמן בדברי האדמו"ר מראדזין שהביא ראייה מגמרא זו, וכוונתו על פי דברי הרמב"ם הללו.

דברי אחרונים בנידון

האדמו"ר מראדזין והרדב"ז

הגאון האדמו"ר מראדזין זצ"ל במאמר פתיל תכלת (פרט השני) כתב בזו הלשון:

נתבאר שורש מראה התכלת בפרטות כי שרשה היא מראה אירנד"א (בלא"ה בל"א) הנוטה לשחרות דהיינו ירוק שחורי קצת ופתוך ביה מעט כעין מראה ויר"ד בלע"ז (גרי"ן בל"א). ולהיות כי גם במראה זו עצמה יש עזה וכהה ודיהה ממנה כמה מדרגות, **והא ודאי ליכא למימר דדוקא מראה אחת בגבול מצומצם כשרה בתכלת** דהרי אי אפשר לצמצם לכוון תמיד המראה בגבול אחד מצומצם, ועל כרחך דאמר רחמנא וכל היכי דמצית למיעבד ניחא ליה, ולא הצריכה תורה מראה בגבול אחד מצומצום דוקא, כבמסכת בכורות (יז ע"ב). וכן מוכח להדיא דלאו דוקא מראה אחת כשרה בתכלת מסוגית הש"ס מנחות (מג ע"א) אישתני למעליותא כשרה לגריעותא פסולה, יעו"ש. הרי דמראה הראשונה כשרה וגם השני דמעליותא כשרה, וכן הוא מבואר בדברי הרדב"ז יעו"ש, וכן מבואר מדברי הספרי דבי רב למהר"ד פארדו ז"ל שאביא אי"ה לקמן...

כוונת האדמו"ר זצ"ל בהפנייתו לדברי הרדב"ז היא לשו"ת רדב"ז (ח"ד סי' אלף תכא) שכתב בענין מצות תכלת: "וי"ל שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך".

המגן גבורים

בספר מגן גבורים (או"ח סי' ט אות ז, עמ' פה בדפו"ח) כתב:

ומה שהקשה הרשב"א שם מהא דאמרינן בש"ס יבמות דף ד' ע"ב סד"א כי דיוקי' דרבא עביד צמר לצמר ופשתים לפשתים וכי עבדת צמר לצמר צבעי' תכלת. ואמאי לא קאמר ג"כ כי עבדת פשתן לפשתן צבעי' כמיני'. ובאמת לדעתינו הקלושה י"ל דבשלמא תכלת, כיון דהוא צבע הכוללת לכל, לכך פרט הכתוב אותה צבע. אבל בלבן דהיה צריך קרא להורות כמה מיני גוונים, לכך כללינהו בהא דהכנף דבעינן שיהי' כמין כנף ממש כנ"ל.

ונראה כוונתו ב"צבע הכוללת לכל" דהגם שיש כמה מיני תכלת זו למעלה מזו הכל נכלל בתכלת. ועל כל פנים למדים מדבריו שמשמעות לשון "תכלת" בחז"ל כוללת לא רק דרגה אחת ומין אחד מיוחד, והוא הדין בכל מקום שמוזכר תכלת כן הוא, ופשוט. ולפי זה כשחייבה התורה בתכלת וכתוב במשנה וגמרא שיש חובה להטיל תכלת, כל מה שנכלל תחת תיבת תכלת נכלל בקיום מצוה זאת.

הרב משה זכות

איתא במשנה ברכות פרק א': "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן", ואמרינן עלה בגמרא (ט ע"ב) "אלא בין תכלת שבה ללבן שבה", ופירש רש"י: "גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה". ובספר לולאות תכלת הביא מפירוש קול הרמ"ז להרב משה זכות שכתב: "דאין לומר דכיון שבגיזה לא נקלט הצביעה בכולה גם החוט שנטוה ממנה יהיה בו שינוי מיניה וביה, דאם כן יהיה צריך לאור גדול להבחנה זו בחוט שהוא דק, כי ע"כ נקט רש"י גיזת", ומבואר מדבריו דעומק הצביעה אינו מעכב דהא לא עלה יפה על כל החוט קאמר.

האריז"ל, ספרי דבי רב

בספר ספרי דבי רב (להג' ר' דוד פארדו זצ"ל, ספרי זאת הברכה על הפסוק שפוני טמוני חול, פיסקא שנד) כתב:

אמר רבי יוסי פעם אחת כו' השמים מקום יש בים שמוטל בהרים וסמימיות מקיפות אותו אין לך מי שהולך שאין סמימיות מכישות אותו ומת ונימוק כו' ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא, כצ"ל.

ואמנם פליאה דעת ממני, מאי האי דקא מתמה רבי יוסי ומי מצוי, אמאי לא, והלא בימי אמוראים היה מצוי כדאיתא בש"ס בכמה דוכתי, ומינייהו בשמעתא קמייתא דפרק התכלת (מנחות לט סוע"א).

ואולי י"ל דמדקאמר ליה שפרנסתו מחלזון ולא קאמר מתכלת, שמע מינה שלא היה עסקו מצובעי התכלת או ממוכרי תכלת, אלא שהיה כל שעה צד חלזונות עצמם, ובפרק התכלת (מנחות מד ע"א) איתא שאינו עולה אלא פעם אחת לשבעים שנה, ומשמע דבאותו פעם שעולה היו פוצעין אותו ומוציאין את דמו ומצניעין אותו וכו' היו צובעין את הציצית כל שבעים שנה עד שיעלה פעם אחרת לסוף שבעים שנה. ומשום הכי קא מתמא, היכי היה מתפרנס מחלזון, דמשמע דהוה שכיח ליה לצודו כמה זימני.

ולכך השיבו הזקן דאין הכי נמי שאינו נמצא אלא במקום ידוע בים (ומלשון הרמב"ם בהל' ציצית [פ"ב ה"ב] מוכח דגרסינן בים המלח) ואי אפשר לשום אדם לילך שהסמימיות מכישות אותו ומת, אלא שאחת לשבעים שנה עולה ממקומו ואז צדין אותו כל אדם ולפיכך דמיו יקרין הרבה. אבל אותו הזקן נראה שהיה יודע אופן ודרך, ע"י שם וכיוצא, לצוד אותו במקומו ושלא יכישוהו, ומזה היתה פרנסתו.

והשיבו רבי יוסי דניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא. דהנראה שאותו שהיה עולה לשבעים שנה לא היה מהמובחר שבהם, שהרי הקלא אילן היה דומה לו ולכך היה צריך בדיקה. והיינו דאמרינן (מנחות מג ע"ב) שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, הרי שאינו אלא דמיון קצת, ומשום הכי בעי בדיקה, כדאיתא התם בש"ס. אבל המובחרים שהן [דומים] לכסא הכבוד ממש גנוזים שם לצדיקים לעתיד לבא.

ואחר שכתבתי זה דרך סברא, זכיתי ומצאתי בערכי הכינויין וז"ל: תכלת ישנו בשלש בחינות בנוקבא ובדוכרא ובאימא, של הנוקבא הוא של ציצית ועליו אמרו שדומה לים, ושל הזכר הוא כו' ועליו אמרו הים דומה לרקיע, והוא סוד המשכן, ויש ג"כ סוד תכלת מאימא כו' והוא תכלת הגמור בסוד כסא הכבוד והוא של בגדי כהן גדול, ע"כ. עלץ לבי בהשם שזכיתי לכוין את האמת אשר גילה לנו רבינו האר"י הקדוש זי"ע. ועם האמור אפשר ליתן טעם למה אינו עולה אלא אחת לשבעים שנה, לרמוז שזה התכלת אינו אלא מהנוקבא שהיא בת שבע כנודע. ואולי לבגדי כהן גדול אולי בזמן שהיה צדיק גמור ומשוחין בשמן המשחה היו זוכים לצוד אותו במקומו מהמובחר ע"י שם. אמנם הזקן האמור נראה שלא היה מתרמי ליה אלא מהבינונים, מכיון שלא היה אלא לאחר החרבן.

ונקודה זה שלמדים מהאריז"ל שיש כמה דרגות בצבע תכלת, כן כתב בהדיא החסדי דוד הנ"ל, והובאו דבריו בספר נרות המערכה (אופן ל"באות קס"ג) להגאון ר' דוד יונגרייז זצ"ל ראב"ד בד"ץ עדה החרדית בירושלים, ע"ש מה שהאריך בדברים מתוקים בג' עניינים אלו.

רמ"ע מפאנו, מגלה עמוקות

והנה כדברי האריז"ל שיש תכלת דומה לים ויש דומה לרקיע ויש דומה לכסא הכבוד מצינו כן בעוד גדולי המקובלים. עיין בספר כנפי יונה (ח"ג סי' כא) להרמ"ע מפאנו, והובאו דבריו ביתר ביאור בספר מגלה עמוקות (אופן ע"ב). וזו לשון הכנפי יונה:

ודע דאית תכלת ואית תכלת כי של ציצית הוא וכו' והוא שאמרו דומה לים ושל קבלת שבת וכו' והוא שאמר עליו דומה לרקיע בסוד תכלת המשכן דכתוב אך את שבתותי תשמרו שאין מלאכת המשכן דוחה שבת אלא בויכולו של קידוש היום תשתנה המרגלא לעילוי וכו' וזהו תכלת גמור דכסא הכבוד בסוד בגדי כהונה דכתיב ביה ועשית את מעיל האפור כליל תכלת שאין כ"ג רשאי אלא בשמונה בגדים ועבודה דוחה שבת.

הרמ"ק

ובספר תורת נתן להרמ"ק (ח"ב אות ק, עמ' קפב-קפג) איתא:

ויש לה בחינה ג' והיא לכוש התחתון הבחינה המתקרבת להקליפות שהם נקראים מצולת ים, והגוון הזה הוא תכלת כמו שפי' בזהר הנ"ל וז"ש ותכלת דא איהו תכלת שבציצית שהוא מורה על תוקף הדין כמו שפי' הרשב"י בפקודין פקודא דציצית (פרשת שלח דף קעה) יעו"ש, והוצרך לומר כן לפי שיש מין תכלת אחר והוא גוון הספיר שגוונו נוטה אל התכלת, והתכלת ההוא הוא רחמים שהוא רומז בחכמה כדפירשנו לעיל, ואין הכוונה בו לשון כליון ח"ו אלא לשון תכלית לפי שחכמה תכלית לכל מעשה בראשית שהיא סוף הישות ממטה למעלה וממנה הוא הוויית הישות, משא"כ תכלת שבמלכות שתכלת שבמלכות הוא לשון כליון חרוץ, וז"ש תכלת דא איהו כרסייא, פי' כי היא בחינה תחתונה שבמלכות שהיא נקראת כסא בסוד תפלה של יד שהוא קיבוץ כל המחנות כמבואר, והתכלת הזה פירושו תכלת וכליון האדם ח"ו בתוקף הדין, וז"ש תכלת דא איהו כרסייא דדיינין וכו'.

והנה היה מקום לחשוב, שמכיוון שייחסו הם מיני צבע התכלת לעניינים אחרים בהדיא שלא לציצית, אז לכל עניין צריך מסורה שלו לאותו צבע. אבל אי אפשר לומר הכי, דהא מכיוון שמבואר בדבריהם ששם התכלת כולל כמה דרגות של תכלת והתורה כתבה תכלת אחד בלא שינוי בכל העניינים בין בבגדי כהונה בין במשכן בין בציצית, וכן לא מצינו בחז"ל חילוקי דינים במיני צבע התכלת, ועל כרחך כוונתם רק לפי העניינים שנתייחד כל דרגה בעיקר לעניין אחר, אבל לא שדרגת הצבע מעכבת (ומפורש בדברי הספרי דבי רב דכשהכהן גדול לא היה צדיק לא היה מזדמן לו מהמובחרים, ואפילו הכי בגדיו כשרים). ועיקר הראיה מדבריהם דבשם תכלת יש כמה דרגות.

עוד בשיטת רש"י

בספרי 'תולעת יעקב' הארכתי מאוד בביאור שיטת רש"י, והשתא נביא הדברים בתכלית הקיצור, למען תועלת הבנה בשיטתו לעניין מראה התכלת.

והנה שיטת רש"י כפי שנתבאר בספרי הוא שיסוד החובה במצות תכלת הוא שיהיה שני מיני צבעים בציצית, ועלידי זה יהיה ניכר יותר הציצית מתוך שיש בו שני צבעים, וכמפורש בספר העיטור. ומה שחייבה התורה בצבע תכלת דווקא, ולא צבע אחר, כבר נתקשו בזה בגמרא (מנחות מג ע"ב), מה נשתנה תכלת משאר צבעים, כמו שכתב בפירושו רוח חיים על פרקי אבות (פ"ג מ"א). והיינו שבאמת היה טוב גם שאר צבעים, רק מחמת עניין אחר חייבה התורה בתכלת דווקא, וזוהי שאלת הגמרא – לאיזה עניין הצריכה התורה דווקא צבע תכלת. ולכן סבירא ליה לרש"י שעיקר הציצית הוא הלבן, ולכן ברש"י על התורה פירש שעניין הזכירה של הקרא הוא גם בזמן שיש רק חוטי לבן, שלא כשיטת הרמב"ן שהשיג עליו בזה. ולכן רש"י הוא השיטה היחידה דסבירא לה דיש דין של שני צבעים שמעכב למצות ציצית. ולכן פירש רש"י בכל מקום פירוש אחר על הגמרא תכלת דומה לים וכו', שאין זה שייך לדיני תכלת. ולכן כתב במסכת סוטה שאין תכלת דומה לרקיע ממש, רק דומה לים שדומה לרקיע, כי הזכרת הכסא אינו מעיקר חובת מצות תכלת. עיין בספרי שהרחבתי בכל אלו העניינים.

והשתא נראה להוסיף, דרש"י (פרשת שלח) כתב: "וכן צבע התכלת דומה לצבע הרקיע המשחיר לעת ערב", ולכאורה תמוה שבגמרא (מנחות מג ע"ב) איתא שתכלת דומה לים, שדומה לרקיע, שדומה לכסא הכבוד, והביאה הגמרא הפסוק "כעצם השמים לטוהר", ודוחק גדול לומר שהקרא קאי בלילה, ופשוט שפשטות הקרא, שרקיע בטהרו ביום קאי³. ולפי זה תמוה מה שכתב רש"י שדומה לרקיע המשחיר לעת ערב⁴. אבל לפי רש"י בסוטה (יז ע"א) שרק דומה

³ וכן משמע בחזקוני בפרשת משפטים (כד, י) שכתב על הפסוק "כמעשה לבנת הספיר": "יש ספיר שחור וזה כעין ספיר לבן, והוא כעין תכלת בלו"י בלע"ז, ולפי שאין ספיר ניכר לכל אדם חזר ונתן לך סימן בו שהוא ניכר לכל. ומהו עצם השמים לטוהר, הוא מראה השמים כשהם זכים וטהורים מעננים".

⁴ ד"ל האדמו"ר מראדזין (פתיל תכלת, פרט שני) בנוגע למה שכתב רש"י שדומה לרקיע המשחיר לעת ערב, וכן בנוגע למה דסבירא ליה בשיטת הרמב"ם דיש לו נטייה לשחרות: "אמנם מקור הדברים מאין הוציאו זה, הרי לכאוי נראה דכעין הרקיע הוא מראה תכלת ירוק לבנוני (העלל ליכטיג היממעל בלאה). ונראה שהוציאו זה... ונראה דיש חילוק בין שמים לעצם השמים לטהר, דשמים שלא בטהרו, שפתוך ביה לבנונית זריחת השמש, הוא במראה ירוק לבנוני, נוטה לירוק

לדומה, אתי שפיר, שאינו דומה ממש לרקיע, רק הים שכהה יותר מהתכלת, דומה לרקיע, שקצת דיהה ממנו.

עוד נראה לפרש לפי זה פירוש רש"י בברכות (ט ע"ב), שהזכרנו לעיל, שפירש "בין תכלת שבה ללבן שבה": "גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה", ועיי"ש בתוספות שנתקשו בשיטת רש"י, ופירשו שהגמרא קאי במצות ציצית, וכוונתה בין חוליות של תכלת לחוליות של לבן.

ואולי לפי רש"י הנ"ל בחומש לא היה אפשר לפרש הגמרא שקאי במצות ציצית, שמכיון שצריך התכלת להיות בצבע עמוק והלבן הוא צבע בהיר, אפילו בלילה ניכר ההפרש, והוא כל שכן ממה שהקשו תוספות על רש"י "ועוד בלילה נמי פעמים יכולין לראות צמר שאינו צבוע כדרכו".

ולפי זה אתי שפיר מאוד רש"י לשיטתו, דכתבנו לעיל, והארכתי בספרי, דסבירא ליה לרש"י דיסוד חובת שני מינים הוא שמתוך שני הצבעים יהיה הציצית ניכר יותר ממה שיש רק צבע אחד. ולפי זה אם הצריכה התורה צבע תכלת, מסתבר שצריך להיות צבע עמוק, דעל ידי זה יהיה יותר הבדל בינו לחוטי לבן, שהוא הצבע היותר בהיר, ומתוך גודל ההבדל ניכרת הציצית ביותר. והשתא דאתינא להכי, לכאורה משמע מכל זה, דרש"י מצריך תכלת עמוק דווקא, וכמפורש בדבריו בחומש, דהלא זהו יסוד חובת מצות תכלת לדבריו – כדי שיהיה בין חוטי לבן לחוטי תכלת. אבל אם כך, הדברים צ"ע מכמה בחינות:

עשבי, כמראית אבן נופך. אכן במראית אבן הספיר, כתיב עצם השמים לטהר, דהיינו עצם מראה דמות הרקיע כשאינן שום דבר מעורב בו, אז הוא שחור דומה לכחול, דהיינו ירוק שחורי קצת... וזהו שסיים הרמב"ם ז"ל וזה הוא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע, הוא סובב והולך על הכתוב כעצם השמים לטהר, והוא מתאחד עם פרש"י ז"ל שלעת ערב **שאינן אור השמש מעורב עם מראה הרקיע** אז הוא ירוק שחורי קצת, **וכן הרקיע סמוך לשמש שרוחק מן השמש, השמש זורחת עליו, והוא מלבין**. אבל סמוך לשמש אפילו ביום הוא ירוק שחורי... ועיי" גם בפירוש ר"ש בן היתום (מו"ק יט ע"א) שכתב: "ותכלת דומה לעין הרקיע בלילה שהוא צח, ובמס' מנחות בפרק התכלת הכל מפורש", הרי שלמד שפירוש הגמרא והפסוק שתכלת דומה לרקיע בטהרו, שהכוונה ללילה צח. אבל פשטות כוונת הקרא לפי שאר הראשונים "עצם השמים" הוא לאפוקי עננים, כמו שמסיים הקרא "לטהר", ופירשו חזקוני (הובא לעיל) ורשב"ם (שמות כד, י), שהכוונה שנטהר הרקיע מעננים. ולא הוזכר כלום בעניין זריחת השמש. וגם לכאורה פשטות הקרא ביום קאי, ואם נאמר שקאי בלילה ממש לכאורה תמוה דנמצא שמחוייב להיות שחור.

א. ממה שהוכחנו לעיל מסוגיית מראה שני ששיטת רש"י שצבע דיהה ובהיר כשר.

ב. דהא רש"י פירש הגמרא (מנחות מג ע"ב) "דומה לים – שנעשו בו נסים לישראל. ורקיע לכסא הכבוד – ומכח התכלת מזכיר היושב על כסא". והיאך נזכר הכסא (שצבעו כביכול תכלת בהיר, דומה לעצם השמים לטוהר) מצבע תכלת עמוק שלא שייך אליו, עד כדי כך שאפילו אם צבעו לחוט באותו צבע ממש כביכול של הכסא, לא יצא ידי חובתו.

ג. במסכת חולין (פט ע"א) פירש רש"י הא שדומה לכסא: "וכשהקב"ה מסתכל בכסא הכבוד שלו נזכר במצוה זו שהיא כנגד כל המצות". והנה זה פשוט שהקב"ה לא צריך לשום דבר להזכירו, ופשוט שכוונת הגמרא שאותו עניין של צבע תכלת שיש בכסא הדומה למצות תכלת יהיה לנו למליץ יושר לפניו יתברך. ואם צבע הכסא וצבע הציצית אינם שייכים להדדי לא שייך כל העניין, ופשוט. והיאך נאמר שאינו יוצא בצבע בהיר, הלא כסא הכבוד תכלת בהיר כאבן ספיר שהיא כעצם השמים לטוהר. ואין לומר שהכסא עמוק כביכול והשמים בהירים ואינו דומה ממש, דהא רש"י כתב כן רק היכא כשיש דבר באמצע כמו הים בין הציצית לשמים, אבל הכתוב דימה אותו מיד להכסא ("אבן ספיר דמות כסא"). ועוד נראה שלא שייך לומר בלישנא דקרא דמיון בעלמא.

ונראה שמוכרח מכל קושיות אלו, כמו שנתבאר עד כאן בס"ד, שעל כל פנים בדיעבד יוצאין במצות תכלת בכל דרגה שיהיה צבע התכלת. הגם שיייתכן, וכן מסתבר, שיש עניין לכתחילה אליבא דרש"י שיהיה תכלת עמוק, מחמת זכר למכת בכורות, וביותר משום שעל ידי זה יהיה ניכר הציצית בהפרש גדול בין שני הצבעים, כנ"ל שזו יסוד שיטת רש"י. אבל כל דרגות צבע תכלת, עניין אחד הוא, ויצא ידי חובתו באיזו דרגה שתהיה.

וביאור העניין, שכלל עניין צבע התכלת הוא צבע היותר דומה לשחור, ולכן בהרבה מקומות קוראים לצבע תכלת בשם שחור. וכן הוא ברמב"ם (הלכות ציצית ב, א): "וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשחור..." – הרי ששחור הוא כעין הרקיע. וכן

הוא במורה נבוכים (ח"א, עג): "אבל אמרו גם כן שהנהיג השם יתעלה המנהג שלא יתחדש זה המראה השחור על דרך משל אלא בהתחבר הבגד ההוא האיסיטיס, ולא יישאר זה השחרות אשר בראו השם בהתחבר המשתחר אל השחרות אבל יאבד לשעתו ויברא שחרות אחר" – הרי שהאריך לדבר בעניין "איסיטיס" כצבע "שחור" הגם שצבעו תכלת, כי איסיטיס הוא קלא אילן המוזכר בגמרא כמו שאיתא בערוך (ערך אסטס), ובפירושו הריב"מ"ץ (כלאים פ"ב מ"ה), וברע"ב (שם).

וסבירא ליה לרש"י כי היות שתכלת בכלל צבע השחרות, בחרה בה התורה כדי שיהיה ניכר היטב על ידה חוטי הלבן, בהיות שצבועים ניכרים יותר טוב כשיש עמהם צבע אחר, וניכרים החוטים עוד יותר כשצבע אחד עמוק (שחור) ואחד דיהה (לבן).

דרגת הצבע לכתחילה לפי רוב ראשונים

והנה עד כאן ביארנו בס"ד שהצבע המדויק של התכלת אינו מעכב, ובין עמוק ובין כהה יצא ידי חובתו. אבל לעניין לכתחילה ומצוה מן המובחר נראה שיש מחלוקת מהו הצבע המדויק שצריך להיות.

דמרש"י הנ"ל משמע שצריך לכתחילה להיות תכלת עמוק, וכן כתב בר"ש בן היתום (מור"ק יט ע"א). אבל רבינו אברהם בן הרמב"ם כתב (בפירושו לשמות כה, ד) שתכלת הוא צמר צבוע מראה דומה למראה הרקיע שהוא כחול טהור הממוצע בין הכחול העמוק והלבן. וכן משמע ברמב"ם שכתב (הלכות ציצית ב, א): "תכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע"⁵ הרי כתב באופן מדויק גדר הצבע ולא כתב כרש"י כרקיע המשחיר לעת ערב.⁶

⁵ וכן עיין בדבריו בהלכות כלי המקדש ח, יג ובהלכות יסודי התורה ג, ג.

⁶ יש גירסא ברמב"ם: "דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע", ולפי גירסא זו פשוט שחולק על רש"י. אך בספר המוגה של הרמב"ם לא כתוב כן, ועיין ברמב"ם פרנקל שתיקנו ע"פ ספר המוגה ושאר כת"י אף שבדפוסים חוץ מדפוס סלאוויטא כתוב לעין השמש.

וכן נראה מהרמב"ן (פרשת שלח), ומהרוקח (הובא בספר ציוני מהרוקח בספר סודי רזי דף סג), שכתבו שהזיכרון הוא בחוט התכלת, וכן נראה מהנמוקי יוסף (יג ע"א בדפי הרי"ף). ונראה שהם למדו שכונת הגמרא שתכלת דומה לרקיע ממש, וזהו כל יסוד חיוב תכלת של התורה שיהא מזכיר הקב"ה ע"י זיכרון הרקיע שדומה לכסא הכבוד, ועל ידי זה יבואו לקיים כל המצוות. ממילא יוצא שתכלת הוא כחול בינוני כסתם רקיע שטהור מעננים.⁷

וזהו לשון הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (ג, ג): "כל הגלגלים... ואין להם לא עין אדום ולא שחור ולא שאר עינות וזה שאנו רואין אותן כעין התכלת למראית העין בלבד הוא לפי גובה האויר", ולפי זה נראה שיותר מדויק גרסת ספר המוגה דלכאורה זוהי כוונת הרמב"ם שנראית רק לעין אבל באמת אינו כן.

והנה יש לדון מהו פירוש מלת "פתוך" שכתב הרמב"ם, ופשטות כוונתו גם כן על הדרך הנ"ל לומר שאינו כחול עמוק רק שמעורב בו קצת לבן שעל ידי זה הוא יותר בהיר, וכדברי בנו רבינו אברהם שאינו כחול עמוק.

וכדאי להעתיק מה שכתב הרב לוי יצחק הגר שליט"א בקובץ עץ חיים (חלק יב) בנוגע לכוונת הרמב"ם במראה הרקיע שהוא כחול בהיר וממוצע ולא עמוק:

וכן מפורש בשני כתבי ידות שנתגלו לאחרונה מחכמים קדמונים שחיו בתקופת הראשונים שאחר הרמב"ם במקומות שהלכו לאורו, (א) ילקוט מאור האפלה לרבי נתנאל בן ישעיה מתימן (ה"א פ"ט) ר"פ תרומה "התכלת הוא הצמר הצבוע כחול ככחול מראה השמים בראית העין והוא יותר בהיר מכחילות הכחול" וכו'. (ב) המדריך המספיק לרבי תנחום בן יוסף הירושלמי (ה"א כ"ב) ערך חלזון "דם חלזון אם נצבע בו צבע כחול זך מזהיר בצחות הכי גדולה".

ובאמת מוכח ממקורות הערביים שבלשון ערבי יש הבדל בין שני מיני הכחול שכחול כהה נקרא "אל כחל" מה שאין כן בהיר נקרא "אל אזרק" – ראה רש"י סנהדרין פב שלשון ערבי פתיחת תיבותיהן "אל" ובקסת הסופר פר' בראשית שהיא במקום ה"א הידוע. והרי מפורש בפירוש המשנה לרמב"ם ברכות (פ"א מ"ה במהדו"ח מהמקור): "תכלת, שם נופל על הצמר אל אזרק בלבד", וכעין זה בפירוש המשנה כלאים פ"ט מ"א: "תכלת הוא הצמר הצבוע אזרק" וכן קורא הרמב"ם את התכלת בפירוש המשנה המקורי שנכתב בלשון ערבי (ראה לדוגמא יומא פ"ג מ"ו) וכן הוא בפירוש רבי אברהם בן הרמב"ם, ראה לדוגמא (שמות כ"ח ל"א)...

ועיין שם בדבריו עוד.

⁷ ויש להעיר, שחוקי מעצם הסברא שסתם רקיע דקרא הוא ביום, וגם רש"י יש לומר שמודה בזה ולכן הוצרך לומר בסוטה שאינו דומה לרקיע ממש, יש עוד סברא לפי מה שביארנו את דברי הרמב"ן, שסבירא ליה שמראה התכלת הדומה לרקיע הוא מעיקר חובת המצוה. דלא מסתבר שהזיכרון דווקא לעת המשחיר, דזהו רק מעט מהיום, רק מסתבר לומר שצריך להיות כהרקיע שהוא רוב היום שהוא זמן החיוב של לבישת ציצית, ולא לאותו זמן הקצר לעת ערב.

וכן נראה מהראשונים שכתבו שעיקר המצוה הוא תכלת. הרא"ש (תשובות, כלל ב סי' ח), רבינו ירוחם (חלק אדם נתיב יט ח"ג), חידושים המיוחסים לרשב"א (מא ע"א), וכן כתבו הבית יוסף (סי' יב, וכן הוא בכסף משנה פ"א הלכה יח), והרדב"ז (ח"ד אלף תסג). וביאור דבריהם בוודאי שתכלת עיקר המצוה משום שדומה ממש לרקיע.

ועיין בספר לולאות תכלת, שהביא מראי מקומות רבו מספור דמשמע מכולם שתכלת דומה לסתם רקיע דלא כרש"י, ואין להאריך להעתיק כולם. ולכן לכאורה נראה שיש לנקוט שיטה זו, ופשוט.

וראה⁸ בקובץ בית אהרן וישראל (שנה ג, קובץ ג עמ' קמא), שכאשר היה הרה"ק מראדזין זצ"ל בצל קורתו של הרה"ק ר"י מבעלזא זי"ע הוציא אותו החוצה והראה לו על הרקיע ואמר לו "אבא זצ"ל אמר לי שמראה התכלת צריך להיות העלל בלוי"א כמראה הרקיע, והתכלת שלך איננו כמראה הרקיע רק טינקעל בלוי"א", וכעין זה מסופר בספורי אנשי שם (פאדגארזא תרס"ג), וע"ע ילקוט ישר ערך ת"כ בשם מהר"ש מבעלזא, וכ"כ הגה"ק בעל ישמח משה זי"ע במכתב לתלמידו שהתכלת היא העלל בלוי (הובא בספר דרך המלך סאטמאר) ועיין תפארת ישראל בפתיחה לסדר מועד (כללי בגדי כהונה, בענין תכלת. זו לשונו: "אמנם במ"ש שבדם החומט צובעין [פופור בלויא] דהיינו [דונקעל בלויא] בזה לא נשמע לו, דעל כרחך זה שלא כקבלתינו, דהרי חז"ל אמרו תכלת דומה לרקיע, וכך כתב הרמב"ם שהבאנו שצבעו כטוהר הרקיע נגד זריחת השמש והיינו העללעס היממאל בלויא), ובבכורות (פ"ז מ"ג), ובשו"ת התעוררות תשובה (סי' רפ שכתב על דברי הרמב"ם בהלכות כלי מקדש 'כמראה הרקיע' "העלל בלאה בלע"ז").

ולפי סברא זו יש עוד סמך שלא יהיה חייב במראה התכלת למדרגת מראה אחת דווקא, דהא הרקיע עצמו בתחילת היום יותר כהה ומאוחר הוא יותר עמוק (עד לעת ערב בעת השקיעה שעמוק מאוד). וממילא החוט שבא לזכרון הרקיע, על כרחך מזכיר כל מה שבתחום היום ועל כרחך שזהו משום שכולם נחשבים למראה אחד.

⁸ כל זה עד דברי ההתעוררות תשובה שלהלן כתב הרב לוי יצחק הגר שליט"א בקובץ שם.

וכן עיין בספר אור לישרים (הקדמת ביאור הזוהר סימן י): "והנה גם בפעיה"ק ירושלים תובב"א נמצא בעתים אלו א'⁹ מאנשי החברה מלובש בטלית גדול בפתיל תכלת הנ"ל בפרהסיא בבהמ"ד א' מחברה חסידים מכולל וורשא בחצר ר' דוד יאנעיוער ז"ל, ואין מוחין בידו. ואיש אחד קרע הציצית מטלית של הנ"ל והביא לידי. ומקודם היה בידי פתיל תכלת ששלח הרב המורה הנ"ל¹⁰ לאחד מחברתו בפה. והתבוננתי ההפרש בין שני פתיל תכלת הנ"ל כרחוק מזרח ממערב, כי פתיל תכלת הציצית שקרע מטלית הנ"ל כהה¹¹ מראיתו הרבה מפתיל תכלת הנ"ל. ושלחתי שני פתיל תכלת הנ"ל לשלשה רבנים הזקנים המורים מבד"ץ פעה"ק, להרה"ג ר' יעקב שאול אלישר נ"י ראב"ד מהספרדים ולהרה"ג ר' רפאל יצחק ישראל נ"י ראב"ד מהספרדים ולהרה"ג ר' שמואל סלאנט נ"י מהאשכנזים, ואמרו כולם כי הפתיל תכלת ששלח המורה הנ"ל אין מראיתו כלל כזוהר הרקיע כהבדל האור מחושך ובין קודש לחול, ופתיל תכלת השני שקרע מטלית הנ"ל ניכר לעין כל כי כהה מראיתו הרבה פתיל תכלת הראשון הנ"ל, ואמרו כי ניכר כי אינו בכלל התכלת הכשר שכתב הרמב"ם בפ"ב מציצית שצריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אעפ"י שהוא כעין הרקיע עי"ש. וכאן שני חסרונות שגם מתחילתו אינו כדמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע כלשון הרמב"ם שם, כאשר נראה הפתיל תכלת הא' הנ"ל שהוא עדיין כמו בעת צביעתו מחדש, ומהשני מהטלית הנ"ל שנתיישן נראה לעין כל כי אינו בכלל עומדת ביופיה ולא תשתנה. על כן הוא בודאי פסול תכלת מן התורה. והררי"ש אלישר נ"י אמר כי על התכלת השני שקרע מהטלית היה אפשר לעיין ולומר אולי לפי"מ שכהה מראיתו אולי זו היא כדמות הרקיע. אך מה תועלת בזה הרי נראה לעין כל שאינה עומדת ביופיה כו', ע"כ בודאי אינו מהחלזון שהזכירו חז"ל ופסול לציצית. וגם אני לפי ראות עיני נראה לכאורה כדברי הרריש"א נ"י עד שנפלאתי

⁹ הכוונה לבעל לב העברי זצ"ל.

¹⁰ הכוונה לאדמו"ר מראדזין זצ"ל.

¹¹ ר"ל בהיר כמו שמוכח מכל העניין.

מאוד על הרבנים שבחו"ל שאינם מוחין בידם, הרי נראה שאינו כדמות הרקיע כו' כנ"ל. ובזה היה אפשר לומר ששם נבראו רקיע דשוא ע"י הנ"ל כמאמר רשב"י א"כ יכול להיות כי הוא כדמות רקיע דשוא, משא"כ בירשלים עיר האמת ורקיע האמת. אמנם נפלאתי האיך אפשר שלא נראה גם שם בציצית מהטליתות שלהם שנתיישנו שינוי שכהה מראיתו כנ"ל".¹²

הרי שהיה פשוט לכל אלו הגדולים, והורו הלכה למעשה, שצריך תכלת בהיר, כסתם מראה השמים.¹³ והגם שאין לקבוע הלכות על פי מעשיות וכד', אבל אחר שכבר ראינו מרוב הראשונים על דרך זה, אפשר לצרף זאת למעשה רב.

¹² בספר התכלת (דף 314) מביא מהגה"ר הרצוג זצ"ל: "מראה תכלת הרדזינית הוא דומה לרקיע האירופאי אבל לא בשום אופן למראה הים התיכון שבחופי ארץ ישראל ולא אל עין הרקיע בטירתו בארץ ישראל ובסביבותיה, שלזה כיוונו רז"ל בלי ספק. לתכלת הרדזינית מראה כחול בהיר (העלל בלוי) רחוק מאוד מכחול עמוק". וצ"ע שתי נקודות: א. שבמעשה מספר אור לישירים איתא שתכלת הראדזינער היה עמוק ורק אחר כך דיהה (וכן ידוע). ב. שהגדולים אשר בארץ טענו שהרקיע בא"י הוא העלל בלוא, תכלת בהיר. ולקושיה הראשונה אולי יש לומר שהיה לו תכלת של הראדזינער אחר שדיהה ולא הכיר זה (ולא מסתבר כמובן). אבל עדיין אין בזה תירוץ לקושיה השנייה. ואולי נפלה טעות הדפוס, וצ"ל: כדאיתא בספר אור לישירים שטען שצריך להיות תכלת כהה ולא עמוק, ויש לעיין.

¹³ ואין להביא ראיה מדבריהם שתכלת עמוק פסול, דיתכן שרק אמרו כלפי זה שהראה להם תכלת עמוק דאם כזה צובע חלזון של האדמו"ר אז הוא פסול דמכיון שא"א לצבוע כתכלת בהיר, כמצותה לכתחילה, אז הוה ראיה שאין זו החלזון. אבל אם החלזון יכול לצבוע תכלת בהיר ג"כ, ורק אחד בא וצבע אותו תכלת עמוק ליכא לפסול.

הרב יחיאל מאיר
מח"ס חיים ודעת, בית מדרש הגר"א

צורת העשייה של החוליות – בהלכה ובאגדה¹

א. דעות הראשונים

בברייתא מנחות לט ע"א: "וכמה שיעור חוליא כדי שיכרוך וישנה וישלש. הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על שלוש עשרה. הפוחת לא יפחות משבע כנגד שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על י"ג כנגד שבעה רקיעים וששה אוריים שביניהם". ובברייתא נוספת שם: "כשהוא מתחיל מתחיל בלבן – הכנף מין כנף, וכשהוא מסיים מסיים בלבן – מעלין בקודש ולא מורידין".

ודעת הרמב"ם (הלכות ציצית א, ז) שצורת עשיית החוליות היא שעושה כל הכריכות מתכלת חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה, בין אם עושה ז' חוליות בין אם עושה י"ג חוליות. ולתוספות (לט ע"א ד"ה לא יפחות) עושה חוליה לבן וחוליה תכלת לסירוגין עד שתהא חוליה ראשונה ואחרונה של לבן (וכן מבואר אף בספר החינוך ובביאור הגר"א לזוהר).

והיוצא מזה שבביאור דברי הגמרא נחלקו הרמב"ם ותוספות בשתי מחלוקות. א. להרמב"ם כל החוליות הן רק מתכלת, שהמצוה היא ליתן חוט תכלת על ציצית הכנף (וכבר האריכו בזה טובא בדעת הרמב"ם בדין תכלת), ולתוספות יש אף חוליות של לבן. ב. להרמב"ם הא דאמרו בגמרא "מתחיל בלבן ומסיים בלבן" היינו שמתחיל כריכה ראשונה של חוליה ראשונה בלבן, ומסיים בכריכה אחרונה של חוליה אחרונה בלבן, ולתוספות היינו שחוליה ראשונה וחוליה אחרונה כולה לבן.

¹ מאמר זה היה עמי בכתובים כמה שנים, ועתה אחר ששלחתי לפרסום, הראוני שכיונתי בחלק ניכר מהדברים למאמרו של הרב יעקב נגן משיבת עתניאל 'רוחניות ומטא-הלכה בכריכות תכלת בציצית' (ניתן לקרוא את המאמר באתר הישיבה).

ב. התאמת החוליות לרקיעים

ולכאורה יש להקשות על שתי השיטות, שהרי אמרו בגמרא שתכלת דומה לרקיע, וזה הטעם שעושים חוליות – כנגד הרקיעים, והיינו שכל חוליה של תכלת היא כנגד רקיע אחד, וכמו שכתב הרא"ש (הלכות ציצית סי' טו) "נראה דדוקא כשיש תכלת אז יש לדקדק במנין חוליות. שהתכלת ניכר בחוליות ודומה לרקיע, והלבן דומה לאויר שבין רקיע לרקיע. אבל האידנא שאין לנו תכלת אין לדקדק במנין החוליות", ומבואר שחוליות התכלת הן כנגד הרקיעים. וכן כתב רבינו יהונתן (יב ע"ב בדפי הרי"ף): "לפי שהתכלת דומה לרקיע דמינן לרקיע ולאוירים שביניהם", וכן כתבו אורחות חיים (ציצית א, טו) וכלבו (כב) "כתבו חכמי צרפת בשם הקדוש רבינו יחיאל ז"ל כי הז' חוליות כנגד ז' רקיעים ולפי שתכלת דמות רקיע תקנו ז' חוליות כנגדן". ומכל זה מבואר שחוליות התכלת הן כנגד הרקיעים, וכפי שנראה מסברה.

ואילו לפי תוספות כשעושה ז' חוליות אין ביניהן אלא ג' חוליות של תכלת, וד' חוליות של לבן, וזה תמוה שיהיה הלבן כנגד חלק מן הרקיעים, וכן כשעושה י"ג חוליות יש ו' חוליות תכלת וז' חוליות לבן, ולכאורה צריך להיות איפכא, שהתכלת כנגד ז' רקיעים, ושש חוליות לבן כנגד ו' אווירים שביניהם, אמנם בפועל א"א לעשות כך משום שצריך להתחיל בלבן ולסיים בלבן. ואף לפי הרמב"ם קשה, שאמנם כשעושה רק ז' חוליות יש ז' חוליות כנגד ז' רקיעים, אבל כשעושה י"ג חוליות הרי לנו י"ג חוליות של תכלת והן נראות כ"ג רקיעים ולכאורה לא דמו כלל לז' רקיעים.²

² ושמעתי ליישב בזה מידידי ר' דב קינרייך, שאדרבה הרקיעים עצמם הם כנגד החוליות הלבנות, וכעין שכתב הרמב"ם (יסודי התורה ג, א) שהרקיעים הם מחומר ספירי ושקוף [והזכוכית השקופה נקראת לבנה כעין 'זכוכית לבנה'], וככתוב ביחזקאל (א, כב) "ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא", ואילו בין רקיע לרקיע מלא מים, כעין ים כחול שזה בחינת מים העליונים. ואף שהדברים נאים, מכל מקום נראה שאינם נכונים, שמשמעות הגמרא שרקיע עצמו תכלת וכנגד זה התכלת על חוליותיו, ועוד שאם צבע הרקיעים שקוף וספירי, אף המים הם כך, ושניהם נראים תכלת רק משום השתקפות ממרחק. ועוד שהרי אמרו בחגיגה יב ע"ב על דברים רבים הנמצאים ברקיע, ולכאורה היינו באווירו של רקיע, ואם כן 'מים העליונים' אינם בין הרקיעים, אלא שבהסתכלות הפשוטה הרקיעים עצמם עומדים בבחינת מים העליונים, והאווירים שביניהם הם שקופים-לבנים. ועוד שאם כן כשעושה ז' חוליות, אין ז' רקיעים.

[ובאמת ר' אברהם בן הרמב"ם בספר המספיק לעובדי ה' (עמ' 272) כתב שלמצוה מן המובחר יעשה ז' חוליות, ולכאורה זה מהטעם שביארנו שרק בז' חוליות זה נראה כז' רקיעים מה שאין כן בי"ג חוליות תכלת. אמנם שיטתו גופא תמוהה, שהרי אם לכתחילה עושה רק ז' חוליות למצוה מן המובחר, לשם מה המציאו חז"ל אף תוספת של עשיית י"ג חוליות, יאמרו לעשות ז' ודיים. ורק אם נאמר שי"ג חוליות זה לכתחילה, מובן שיש דרגה פחותה בהידור מצוה שהיא בשביל מי שאין לו חוט ארוך כל כך של תכלת או שאין לו כוח לכרוך עוד ו' חוליות, ומעולם לא שמענו על דבר שאינו מצוה מן המובחר שהוא מרובה בטורח ובדמים יותר מהמובחר].

ונראה שלדעת הראשונים הנ"ל שכתבו שחוליות התכלת הן כנגד הרקיעים, על כרחנו יש לעשות בזה פשרה בין רבותינו התוספות והרמב"ם, וכן הוא גם מתיישב יותר בלשון הגמרא, שאם פוחת ואינו עושה אלא ז' חוליות, עושה כרמב"ם ז' חוליות של תכלת וכריכה ראשונה שבחוליה ראשונה וכריכה אחרונה שבחוליה אחרונה בלבן, ואז יש ז' חוליות תכלת כנגד ז' רקיעים, ואף יש ו' אווירים ביניהם של הרווח שיש בין חוליה לחוליה [והכריכה הראשונה והאחרונה בלבן שאינה חוליה שלימה, אינה אלא משום עניין צדדי של מין כנף ושל מעלין בקודש ואין מורידים, ואין זה משום עיקר צורת הרקיעים, ויעוין במה שנבאר בזה להלן]. ואילו המוסיף ועושה י"ג חוליות, עושה אותן ז' חוליות תכלת, אלא שמוסיף ביניהן עוד ו' חוליות לבן, וזהו שאמרו בגמרא שהמוסיף מוסיף כנגד אווירים שביניהן, והיינו שלעולם יש ז' חוליות תכלת שכריכה ראשונה שבראשונה ואחרונה שבאחרונה בלבן, אלא שהפוחת אינו עושה אווירים של לבן (ויש לו אווירים מעצם מציאות הרווח שבין חוליה לחוליה), והמוסיף אף עושה בפועל חוליות כנגד האווירים שבאמצע.

ובמחלוקת הרמב"ם והתוספות אם החוליות אף מלבן או רק מתכלת, נראה כרמב"ם שעיקרן של החוליות הוא תכלת, ומתחיל בלבן ומסיים בלבן היינו בכריכה, אלא שלגבי המוסיף שמוסיף י"ג נראה כתוספות בהא מילתא שעושה חוליות לבנות כנגד אווירים שביניהם (ולא כתוספות שעושה כל חוליה ראשונה ואחרונה לבן).

ואף שלא מצינו להדיא לאחד מן הראשונים שפירש כך, מכל מקום כיוון שכתבו שחוליות התכלת כנגד הרקיעים, הרי זה מוכרח בדבריהם.³ ועוד כיוון שכל העניין אינו לעיכובא אלא למצוה מן המובחר לרמז עניין שבעה רקיעים ושישה אווירים, על כן ביארתי בזה פשט הגמרא לפענ"ד.

ג. צורת הקשרים

במנחות לח ע"ב-לט ע"א מבואר שקשר עליון דאורייתא, ובזה נחלקו הראשונים אם הכוונה לקשר הצמוד לבגד או לקשר שבין הגדיל לענף. ואחר כך אמר רבא שמצוה לקשור על כל חוליה וחוליה, ודחו את ראיית רבא. אך מכל מקום נראה שלמעשה יש לקשור על כל חוליה וחוליה וכן היו נוהגים מעולם, שהרי אמרו בגמרא 'קשר עליון דאורייתא' ומשמע שיש קשרים נוספים אלא שהם אינם דאורייתא אלא דרבנן או מנהג. וכן ברמב"ם (ציצית א, ז) משמע שקושר על כל חוליה וחוליה, וכן מפורש בתשובות הרמב"ם לחכמי לונל, וכן מבואר מתוספות במנחות (לט ע"א ד"ה לא יפחות) שצריך לקשור על כל חוליה וחוליה, שביארו המנהג לעשות ה' קשרים משום שחוליה לבן וחוליה תכלת נקראות חוליה אחת לעניין זה, ועליהן צריך קשר, וממילא כשעושה ז' חוליות, ועל כל לבן ותכלת עושה קשר אחד, הרי ה' קשרים, עי"ש. ומבואר שלדבריהם מי שעושה י"ג חוליות צריך לעשות ח' קשרים. ועל כל פנים, המנהג כשלא היה תכלת לעשות ד' חוליות וקשר על כל אחד ואחד מהם, וכל שכן שיש לעשות כן כשיש תכלת. ולפי זה, המנהג שיש נוהגים לעשות קשר אחד על כל ד' או ג' חוליות, אין לו מובן, או שצריך לקשור על כל חוליה ממש ואז עושה ט"ו קשרים, או שאין צריך לקשור כלל, ומה מקום לפשרה זו של קשר על כל ד' חוליות. ואם עושה קשר ממש על כל חוליה וחוליה, הרי זה מבטל את כל צורת החוליות של הציצית, וצורת הרקיעים והאווירים, ולא מסתבר שיהיה רובו של

³ ואף שברא"ש לכאורה נראה כתוספות בסדר החוליות, ולכאורה זה סותר למה שכתב להדיא שז' חוליות הן כנגד הרקיעים והלבן כנגד האווירים, צריך לומר שיש בדבריו שם טעות סופר בין 'חוליה' ל'כריכה', או טעות סופר אחרת.

הגדיל קשרים. וכן צריך עיון שהרי אמרו בגמרא ששליש מהציצית הוא גדיל, ושיעור ציצית ד' אצבעות, ולפשטות כרש"י והרמב"ם, יוצא שהגדיל אינו אלא אצבע ומחצה או שתי אצבעות, ובשום פנים ואופן אי אפשר שייכנס לשם ז' חוליות וט' קשרים, ואפילו בחוטים דקים מאוד [וניסתי בחוטים דקים שזורים מב' חוטים לבד, ונכנס לב' אצבעות ז' חוליות בדיוק ללא קשרים].

ועל כן נראה שהפשטות של 'לקשור על כל חוליה וחוליה', היינו כקשר התימנים שנוהגים כן על פי הרמב"ם בתשובה, והוא קשר חזק מאוד יותר מקשר הרגיל וודאי זהו קשר שיש בו כדי לחייב בכלאים ובשבת, והוא קשר שמכלל החוליה עצמה, ואינו תופס מקום יותר מהחוליה.

ד. מתחיל ומסיים בלבן – כצורת הרקיעים

לפי האמור, הכריכה הראשונה שהיא משום 'מין כנף' והכריכה האחרונה שהיא משום 'מעלין בקודש ואין מורידין', אינן משום עניין הרקיעים, אלא הוא דין צדדי שאינו נוגע לעיקר צורת הרקיעים. ובאמת אין בזה קושי, שהרי העניין של ז' וי"ג חוליות כנגד רקיעים ואווירים לא נשנה באותה ברייתא יחד עם הדין שמתחיל בלבן ומסיים בלבן, וייתכן שהן שתי שיטות, ורק מדרך ההלכה שלא לאפושי פלוגתא אנו מאחדים אותם, וכדרך חז"ל. אמנם באמת נראה שיש לבאר הדברים בפנימיות העניין יחד עם העניין של ז' רקיעים.

שהנה עניין הציצית הוא לקשר לה' את בגד החול, לקשר את הארציות לה', 'כנפות כסותך' כ'כנפות הארץ', והחוטים הם המקשרים את הבגד לשמים, להי"ת [וכמו שרמזו בזוהר, רעיא מהימנא (ג, רכח ע"ב) שי"ג חוליות של ג' כריכות הרי זה ט"ל כריכות, והוא טל היורד מהשמים לחיות הארץ]. וז' חוליות של תכלת והאווירים שביניהן הם כנגד הרקיעים המפרידים בין הי"ת הנמצא מעליהם לאדם הנמצא בארץ תחתיהם.

והנה רקיע התחתון 'וילון' ש"אינו משמש כלום אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית ומחדש בכל יום מעשה בראשית" (חגיגה יב ע"ב), הוא יש בו מן הארציות, ותחילתו יש בה 'מין כנף', כביכול הארציות היוצאת מן הכנף ועולה ומתחברת לשמים, וזהו אוויר שבין ארץ לשמים, בין כנף לתכלת הדומה לרקיע,

וזו הכריכה הצמודה ביותר לבגד. ומאידך הרקיע השביעי, שבו נמצאים חיות הקודש וכסא הכבוד, ואמרו בחגיגה (יג ע"א): "עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות, דכתיב: ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא", והיינו שמכלל הרקיע השביעי יש עוד רקיע לבן כעין הקרח הנורא, ועליו כסא הכבוד "דמות כמראה אדם עליו מלמעלה", ועל כן החוליה העליונה הרחוקה ביותר מן הבגד הוא כעין הלובן של הרקיע הלבן כעין הקרח הנורא, ורקיע זה הוא מכלל הכסא, ויש בו מן הלובן העליון שמעל הרקיעים, וכדכתיב (דניאל ז, ט) "וְעִפְתִּיק יוֹמִין יָתֵב לְבוֹשָׁה כְּתֹלַג חָוָר וְשָׁעָר רְאֵשָׁה כְּעֶמֶר נָקָא", ועל כן החוליה השביעית יש בה כריכה אחת של לבן.

ולהבין עומק העניין שהרקיעים הם תכלת, ואילו האדם מחד והי"ת מאידך עומדים כנגד הלבן, יש להקדים בעיקר עניין הרקיעים, והבדלתם בין האדם להי"ת.

ה. עומק העניין של הרקיעים ורמיזתם בציצית

קודם חטא עץ הדעת היה האדם נמצא בגן עדן יחד עם הי"ת, ככתוב (בראשית ג, יח): "וישמעו את קול ה' א-להים מתהלך בגן לרוח היום", ורק מפני חטאם ובושתם הוצרכו להתחבאות מהי"ת, וכן הוא בגן עדן לעתיד לבוא אלא שאז לא יצטרכו להתחבא, וכדאיתא בתורת כהנים (בחוקותי): "והתהלכתי בתוכם – משלו משל למה הדבר דומה, למלך שיצא לטייל עם אריסו בפרדס והיה אותו אריס מיטמר מלפניו. אמר לו המלך לאותו אריס: מה לך מיטמר מלפני, הריני כיוצא בך. והקב"ה אמר להם לצדיקים: מה לכם מזדעזעים מלפני, כך עתיד הקדוש ברוך הוא מטייל עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבוא, וצדיקים רואים אותו ומזדעזעים מלפניו הריני כיוצא בכם". ומבואר שכל עניין היראה והפחד וההיטמרות מהי"ת אינו אלא מחמת חטא עץ הדעת, אבל ללא זה אין כאן מקום לפחד וזעזוע, וכשם שהבן עם כל ההבדל העצום בינו לבין אביו, הרי הוא הולך עמו ואינו מזדעזע. ורק לאחר חטא עץ הדעת, "ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים"; רק אז הורחק האדם מה', ונסתלק גן עדן למעלה מז' רקיעים, אבל לפני כן היו האדם וה' מטיילים יחד בגן עדן ללא חציצה.

ועיקר הריחוק הזה של ה'דעת טוב ורע', התבטא והורגש מיד על ידי שהרגישו שהם עירומים והוצרכו בגדים, הצורך בבגדים הוא שמבטא את הריחוק בין האדם להי"ת (הבגדים עניינם עצמיות האדם הנבדלת מה', ולכך מתבייש בעצמו על חסרונותיו, מה שלא היה קודם החטא כשהיה האדם דבוק בה'), ומסיבה זו באמת נחבאו ממנו כאותו אריס שהתחבא מאדונו (שהרי האדם הושם בגן עדן 'לעבדה ולשמרה'), ורק לעתיד לבוא – בתיקון הדעת כשהעבודה והשמירה יסתיימו, ויחזור האדם להיות סריס נאמן – יסיר ממנו ה' את הפחד והבושה ויאמר להם 'הריני כיוצא בכם', וכמו שאמרו בבבא בתרא עה ע"ב: "עתידין צדיקים שנקראין על שמו של הקב"ה". אך בינתיים כאשר האדם רחוק בבגדיו המונעים בושתו, לכך צריך את הציציות בבגדיו שיקשרוהו לה' במקום ריחוקו. ולכך נצטוו במצוה זו לאחר חטא המרגלים, שהוא גלגול של חטא עץ הדעת – שהלכו אחרי לבבם ואחרי עיניהם ולא נענשו בו "בניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע" – ולכך גורשו מהארץ כאדם שנתגרש מהגן. וכל עניין מצוה זו לקשר את האדם לה' למרות הפער הגדול שנהיה בו על ידי חטא זה⁴.

והמרחק שנתרחק האדם מהקב"ה, ותחילתו עלידי חטא הדעת, הוא על ידי הז' רקיעים שנסתלקה לשם שכינה, וכמבואר במדרש (שיר השירים רבה פרשה ה): "ועיקר שכינה לא בתחתונים היתה, דכתיב וישמעו את קול ה' א-להים מתהלך בגן... חטא אדם הראשון ונסתלקה השכינה לרקיע הראשון...". ועיי"ש איך שבסוף על ידי חטאי האדם נסתלקה למעלה מהרקיע השביעי. ועניין ז' רקיעים שהם ז' היכלות שבהם יושב הקב"ה, ומכולם הורחק. וכן מפורש בזוהר (ב, רמא ע"ה) בתחילת היכלות פקודי, שקודם החטא היה האדם בתוך ז' ההיכלות יחד עם גן העדן, ורק לאחר החטא נדחה מכולם: "זכאה חולקא דילך אדם קדמאה ברירא דכל נבראין דקיימין בעלמא, דרבי לך קודשא בריך הוא על כלא ואעיל לך בגנתא דעדן ואתקין לך ז' חופות ביה לאשתעשעאה בעינוגא דנועם עילאה, כמא דאיתמר לחזות בנעם יי' ולבקר בהיכלו – לחזות בנעם יי' לעילא ולבקר בהיכלו לתתא, לחזות בנעם יי' באינון שבעה רקיעין לעילא ולבקר

⁴ נקודה זו שמעתי מידידי ורבי ר' אוריה ענבל שליט"א.

בהיכלו באיננו שבעה רקיעין דלתתא, ואלין קיימין אלין לקבל אלין, ובכלהו קמת בגנתא דעדן, אינון ז' חופות עלאין קדישין קיימו עלך לעילא לאתעטרא בהו ואינון ז' תתאין קמת בהו לאשתעשעא בהו. ובכלהו אשלים לך מארך למהוי שלים בכלא, עד דאתרחו רגלך בטר עיטא דההוא חויא בישא ואתרכת מגנתא דעדן וקגמת מותא לך ולכל עלמא בגין דשבת אלין עדונין דלעילא ותתא ואתמשכת בטר אינון כסופין מסאבין". מבואר שהחטא הוא שהוציא את האדם ודחה אותו מחוץ לז' רקיעים, והיינו משום שקודם לכן היה ה' עם האדם על הארץ בגן עדן, עם כל האור שנמצא לפנים מז' רקיעים, ומכל זה הסתלק האדם לאחר החטא.

ו. משמעות גווני הציצית

והנה הרקיעים צבעם כחול-תכול, והיינו משום שבהם מתבטאים הכבוד והעלינות שיש להי"ת על בריותיו, בהם מתבטאים הבידול והקדושה והנשגבות שלו מבריותיו, ובאמת הצבע הכחול מסמל סמכותיות, הוא אשר יש בו כדי לבטא את "הא-להים בשמים ואתה על הארץ" (ובניגוד ל'שחור' שהוא צבע הרקיע בלילה, המבטא רק קדרות וריחוק, הכחול מבטא אף הארה וחיים שיש בתוך השחרות, והשמים אף מאירים מכבוד ה' המושפע בהם).

ומאידך הלבן מבטא את החן והחנינה – "אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו" (ישעיהו א, יח), שזה מקביל ל"לבושה פתלג חנר וישער ראשה פצמר נקא" (דניאל ז, ט), והוא מבטא את הניקיון והטהרה של עצם הקשר בין ישראל לאביהם שבשמים.

ועל כן, אף שהתכלת מסמלת את הרקיעים ואת כסא הכבוד, יש נקודה גבוהה יותר בלבן שמעל התכלת, בלבן שהוא כעין הקרח הנורא, שבו יש את המקום ואת הקשר בין האדם לא-לוהיו – בין האדם הארצי ל'דמות אדם' שמעל הרקיע כעין הקרח הנורא' – הקשר המופסק על ידי השבעה רקיעים, אך אף על פי כן הוא מחובר ומתווך עתה דווקא על ידם, וזוהי הנקודה של ה'מעלין בקודש' שיש בלבן יותר מאשר בתכלת, היות שכל מטרת התכלת לבוא למקום שמעל הרקיעים, לעצם הקשר ונשיאת החן, ולא להיעצר ברקיעים עצמם.

אמנם מדברי הרמב"ם (ציצית א, ז) "וכריכה אחרונה של לבן, מפני שהתחיל בלבן מסיים בו שמעלין בקודש ולא מורידין" משמע שעניין 'מעלין בקודש' שיש בלבן אינו דווקא למעלת הלבן על התכלת, אלא שדין הוא שמי שהתחיל הוא מסיים, ואם לאו יש בזה הורדה בקדושתו, והיינו שאין זה דין שלא נרד מלבן לתכלת, אלא דין שלא להוריד את המתחיל מדרגתו ולכך הוא אף צריך לסיים. ולדברינו נראה שיש גם בזה נקודת עומק, שמעלת הלבן של החוליה האחרונה, של הקרח הנורא, הוא בעיקר מחמת היותו באותו גוון של הלבן התחתון ביותר, וזה כמו שנתבאר שלולי החטא היה האדם עם הבורא יחד, וכביכול ה'דמות אדם' שמתגלה בקב"ה הייתה מתגלה כאן בעולם הזה, וכביכול היה כאן יחס הדדי שאינו נרתע ואין דבר מבדיל ביניהם. ואמנם חטא האדם והפסיקום הרקיעים, אך מכל מקום צריכים הם להיות באותו גוון, שעדיין מעבר לכל הרקיעים יש יחס ישיר של "וחנותי את אשר אחון" ומלבין עוונותיהם של ישראל, ויש דין שה'מסיים' יהיה בגוון של ה'מתחיל'. והבן כל זה.

* * *

"...וְנָתַנּוּ עַל צִיצַת הַכֶּנֶף פְּתִיל
תְּכֵלֶת. וְהָיָה לָכֶם לְצִיצַת וּרְאִיתֶם
אֹתוֹ וַזְכַּרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם..."
(במדבר טו, לח-לט)

"וראיתם אותו וזכרתם את כל
מצות ה' – שקולה מצוה זו כנגד
כל המצות כולן.
ותניא אידך: וראיתם אותו
וזכרתם... ועשיתם – ראייה מביאה
לידי זכירה, זכירה מביאה לידי
עשייה. ורשב"י אומר: כל הזריז
במצוה זו – זוכה ומקבל פני
שכינה..."
(מנחות מג ע"ב)

* * *